

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Από την τραγωδία, στην εποποιΐα

Επιμέλεια:

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος – Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης

Χορηγός: Νικόλαος Χαϊτογλου

Αθήνα 2009

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009

Πρόεδρος: Νικόλαος Μέρτζος
Αντιπρόεδρος: Αθανάσιος Καραθανάσης
Γεν. Γραμματέυς: Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
Ταμίας: Θεόδωρος Δαρδαβέσης
Έφορος Βιβλιοθήκης: Ιωάννης Κολιόπουλος
Σύμβουλοι: Βασίλειος Πάππας
Χαράλαμπος Νάσλας
Κωνσταντίνος Πλαστήρας
Κωνσταντίνος Χατζηδήμος

Ερευνητική Ομάδα

Βασιλείου Σωτηρία
Δημητριάδης Βασίλης
Θεοδοσίου Νίκη
Μπελεγάκη Όλγα
Παπανικολάου Κωνσταντίνος
Σπυριδόπουλος Αριστοτέλης
Σταματιάδου Ελένη
Χαραλαμπίδου Πελαγία

Διόρθωση Κειμένων

Βουτσίδου Σοφία

Εκδότης: ΝΙΚΟΣ ΧΑΪΔΕΜΕΝΟΣ

Σχεδιασμός και σελιδοποίηση: ΚΛΕΙΩ ΜΠΑΤΗ

Επεξεργασία εικόνας: ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ,
ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ, ΑΘΗΝΑ ΓΥΠΑΡΑΚΗ

Συντονισμός παραγωγής: ΣΟΦΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ

Εκτύπωση-βιβλιοδεσία: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε.

26ο χλμ. Λεωφόρου Λαυρίου, θέση Ρδόκια, 19 400 Κορωπί, Τ.Θ. 7616

Τηλ.: 210 97.02.802, 210 97.67.488, Fax: 210 97.56.550

e-mail: info@militos.gr, www.militos.gr

© Copyright έκδοσης για όλο τον κόσμο: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε.

Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-464-115-4

Απαγορεύεται η κάθε είδους αναδημοσίευση του φωτογραφικού υλικού σε έντυπα ή ηλεκτρονικά μέσα χωρίς την έγγραφη εξουσιοδότηση των φωτογράφων και του εκδότη. Οι παραβάτες διώκονται ποινικά βάσει του νόμου περί προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Αγνή Κολιαδήμου¹²⁸⁰

Από την Αξό της Καππαδοκίας στο Νομό Πέλλας: Προσφυγικές διαδρομές

Η καππαδοκική Αξός βρίσκεται στο κέντρο του κεντρικού υψιπέδου της Καππαδοκίας, του Μπουτάκ οβά, σε υψόμετρο περίπου 1.100 μέτρων.¹²⁸¹ Το οροπέδιο αυτό περικλείεται από βουνά των οροσειρών του Ταύρου και του Αντιταύρου, εγγύτερο από τα οποία είναι στην Αξό το Γκιολλού νταγ (Göllü dag), που βρίσκεται δυτικά του χωριού και έχει υψόμετρο 2.143 μέτρα.¹²⁸² Σε σχέση με τα αστικά κέντρα της περιοχής, η Αξός εντοπίζεται 28 χιλιόμετρα βόρεια - βορειοδυτικά της Νίγδης, 44 νότια της Νεάπολης (Νέβσεχιρ) και 88 νοτιοδυτικά της Καισάρειας.¹²⁸³ Ανατολικά και σε μικρή απόσταση από το χωριό διέρχεται ο δρόμος Νεάπολης-Μαλακοπής-Νίγδης, στο ύψος του χωριού Λίμνα (Γκιολτζύκ), από το οποίο η Αξός απέχει 6,5 χιλιόμετρα.¹²⁸⁴ Έως το 1924, εκτός από τα τουρκικά χωριά που την περιέβαλλαν, στην ευρύτερη περιοχή υπήρχαν και πολλά χωριά με ελληνικούς πληθυσμούς, καθώς στο Μπουντάκ-οβά εντοπίζεται η μεγαλύτερη συσσώρευση ελληνορθόδοξων κοινοτήτων πριν την ανταλλαγή.¹²⁸⁵ Βόρεια της Αξού συναντούσε κανείς τα Φλογητά σε απόσταση 16 χιλιομέτρων, τη Μαλακοπή στα 17 χιλιόμετρα, τα Σύλλατα (Ζήλε) στα 25, τη Δήλα στα 22, την Ανακού στα 27. Νότια, στο δρόμο για τη Νίγδη, βρισκόταν η Σεμέντρα, το Ούλαγατς, το Ανταβάλ, το Γούρδονος, το Αραβανί, η Τελμησσός. Τα πλησιέστερα στην Αξό χωριά ήταν η Τροχός, σε απόσταση μόλις 1,5 χιλιομέτρων, η Λίμνα και το Μιστί που απέιχε 14 χιλιόμετρα.¹²⁸⁶

Η Αξός αποτελεί έναν από τους ελληνορθόδοξους οικισμούς που εντοπίστηκαν στην Καππαδοκία κατά τον 19ο αιώνα,¹²⁸⁷ των οποίων οι κάτοικοι χρησιμοποιούσαν, έστω παραφθαρμένη, την ελληνική γλώσσα.¹²⁸⁸ Προσπαθώντας να εξηγήσουν το φαινόμενο αυτό, ορισμένοι μελετητές του 19ου αιώνα ισχυρίστηκαν ότι η παρουσία αυτών των οικισμών οφείλεται στη μετανάστευση ελληνικών πληθυσμών από τα νησιά του Αιγαίου.¹²⁸⁹ Αν και δεν υπάρχουν ασφαλή στοιχεία που να τεκμηριώνουν την άποψη αυτή, οι περισσότεροι

1280. Η Αγνή Κολιαδήμου είναι υποψήφια διδάκτωρ Ιστορίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

1281. Βλ. Σίας Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 1998, σ. 169. Πρβλ. Μέλπωσ Λογοθέτη-Μερλιέ, «Οι ελληνικές κοινότητες στη Σύγχρονη Καππαδοκία», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 1 (1977), σσ. 41 και 54-55. Για λεπτομερή γεωγραφικά στοιχεία και τοπωνύμια, βλ. μαρτυρία Δημητρίου Μισαηλίδη (Γεννήθηκε το 1898 στην Αξό της Καππαδοκίας. Αγωγιάτης. Στην Ελλάδα κάτοικος Καισαριανής, όπου είχε ψιλκατζίδικο): Αρχεία Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Α.Κ.Μ.Σ.), Αρχεία Καππαδοκίας/Περιφέρειας Νίγδης, Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Α', κεφ. Ε' : Γεωγραφικά στοιχεία. Θέση του οικισμού/17.4.1959.

1282. Για τα γεωγραφικά όρια της Καππαδοκίας κατά τον 19ο-20ό αιώνα η λεπτομερέστερη εργασία είναι της Μερλιέ, *ό.π.*, σσ. 30-34. Πρβλ. Νότας Παντελεάκη, «Η φυσιογνωμία και η ιστορία της Καππαδοκίας από την αρχαιότητα μέχρι το τέλος των Βυζαντινών χρόνων», *Καππαδοκία, Περιήγηση στη χριστιανική Ανατολή*, Αθήνα 1991, σσ. 8-9. Ειδικότερα, για τα βουνά κοντά στην Αξό, βλ. Γεωργίου Π. Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό Καππαδοκίας*, Αθήνα 1990, τόμ. 1, σ. 7. Πρβλ. και Θανάση Π. Κωστάκη, *Το Μιστί της Καππαδοκίας*, Αθήνα 1977, σ. 6.

1283. Βλ. την εισαγωγή του Νεοκλή Σαρρή, «Μνημόνιο στο ανέκδοτο έργο του Γ. Π. Μαυροχαλυβίδη, "Η Αξό Καππαδοκίας"», στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. LXI. Πρβλ. Αναγνωστοπούλου, *ό.π.*, σσ. 170-171.

1284. Στις αρχές του 19ου αιώνα ο κεντρικός δρόμος Νεάπολης-Νίγδης περνούσε από την Αξό. Βλ. Κυρίλλου, Οικουμενικού Πατριάρχη, *Ιστορική περιγραφή του εν Βιέννη προεκδοθέντος χωρογραφικού πίνακος της Μεγάλης αρχισατραπείας Ικονίου*, Πατριαρχικό Τυπογραφείο 1815, Φωτοτυπία από το πρωτότυπο στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, σ. 20.

1285. Βλ. Μερλιέ, *ό.π.*, σσ. 43 και 58-61. Πρβλ. Αναγνωστοπούλου, *ό.π.*, σ. 169.

1286. Για τις αποστάσεις χωριών και κωμοπόλεων από την Αξό, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 62-64.

1287. Βλ. Ν.Σ. Ρίζου, *Καππαδοκικά. Ητοι δοκίμιον ιστορικής περιγραφής της αρχαίας Καππαδοκίας, και ιδίως των επαρχιών Καισαρείας και Ικονίου*, Κωνσταντινούπολη 1856, σ. 99. Συνολικά στην Καππαδοκία εντοπίστηκαν 81 οικισμοί, οι 25 αμιγώς ελληνικοί, βλ. Κ.Μ.Σ., *Ο τελευταίος Ελληνισμός της Μικράς Ασίας. Το έργο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 1930-1973*, Αθήνα 1974, σσ. 162-165.

1288. Για το γλωσσικό ιδίωμα της Αξού, βλ. Γ. Μαυροχαλυβίδη και Ι. Ι. Κεσίσογλου, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Αξού*, Αθήνα 1960, σσ. 1-92. Πρβλ. και R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor. A study of the dialects of Silli, Cappadocia and Farasa, with grammar, texts, translations and glossary*, Καίμπριτζ 1916, σσ. 22-23.

1289. Βλ. Αρχελάου Ι. Σαραντίδη, *Η Σινασός. Ητοι θέσις, ιστορία, ηθική και διανοητική κατάστασις, ήθη, έθιμα και γλώσσα της εν Καππαδοκία κωμοπόλεως Σινασού, εν επιμέτρω δε και σύντομος περιγραφή των εν ταις επαρχίαις Καισαρείας και Ικονίου Ελληνικών κοινοτήτων, ως και των εν αυταίς σωζομένων ελληνικών διαλέκτων εν σχέση προς την εν Σινασώ λαλουμένην*,

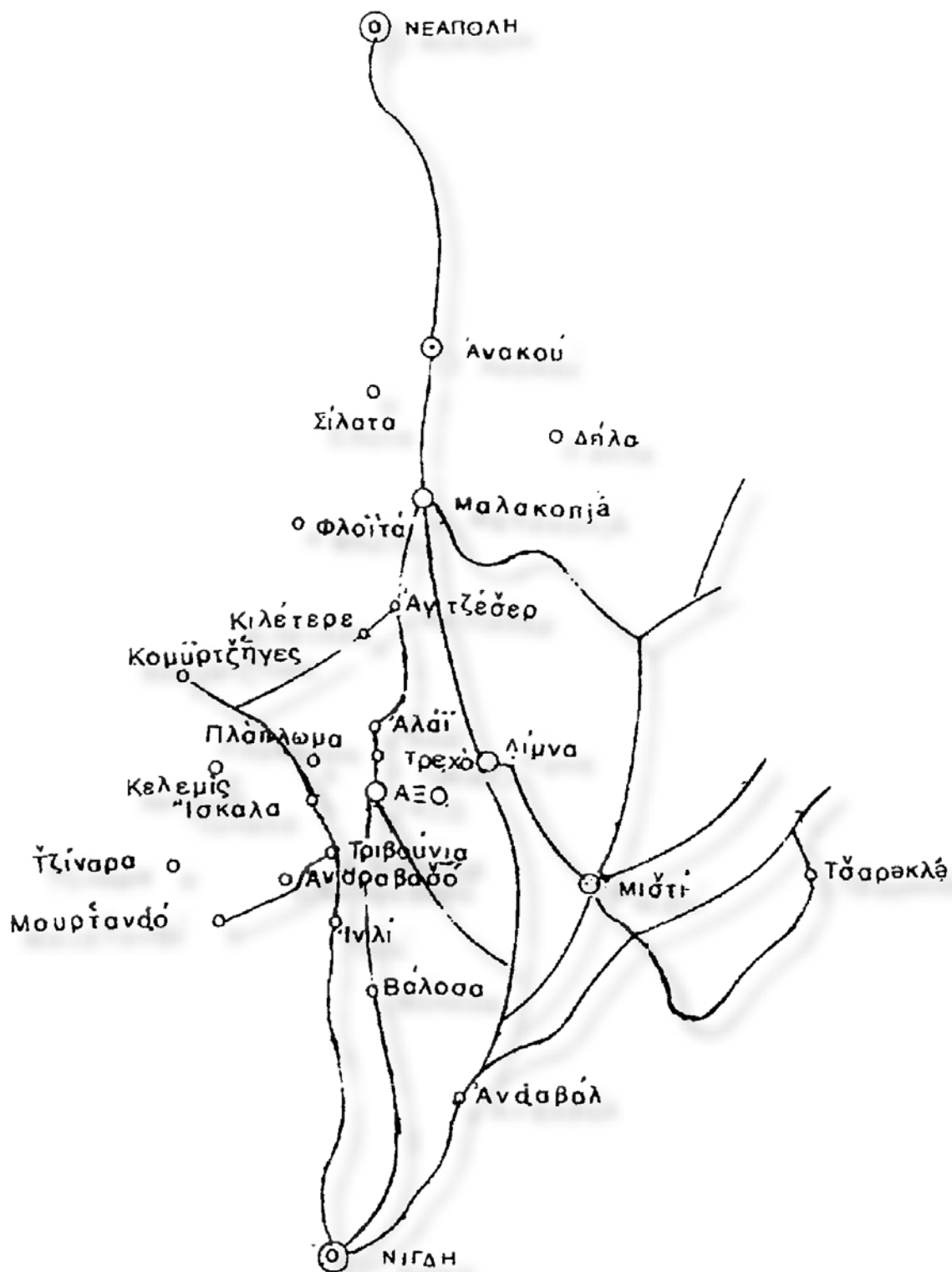
Αξενοί πληροφορητές υποστηρίζουν ότι έλκουν την καταγωγή τους είτε από την Κρήτη¹²⁹⁰ είτε από τη Νάξο. Μάλιστα, η δεύτερη εικασία είναι ακόμα και σήμερα διαδεδομένη ανάμεσα στους Αξενούς, καθώς οι ίδιοι αποκαλούσαν το χωριό τους Ναξό ή Νάξο, λόγω του γλωσσικού τους ιδιώματος.¹²⁹¹ Πάντως, τα διάσπαρτα ερείπια οικισμών γύρω από την Αξό¹²⁹² και το μοναστήρι της Αγίας Μακρίνας, που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του χωριού, αποτελούν τεκμήρια της ύπαρξης του οικισμού από τη βυζαντινή ακόμα εποχή.¹²⁹³ Επίσης, η παρουσία τουρκικού νεκροταφείου υποδηλώνει ότι, κατά τους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας, ο οικισμός πρέπει να κατοικούνταν, εκτός από Χριστιανούς και από εξισλαμισμένους Χριστιανούς ή Τούρκους.¹²⁹⁴ Βέβαιο είναι ότι από τις αρχές του 19ου αιώνα, όταν χρονολογούνται οι πρώτες πληροφορίες για το χωριό, η Αξός ήταν αμιγώς χριστιανικός οικισμός,¹²⁹⁵ οι κάτοικοι του οποίου χρησιμοποιούσαν διάλεκτο με ισχυρή επιρροή από τα τουρκικά.¹²⁹⁶

Οι μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν κατά την περίοδο του Τανζιμάτ (Tanzîmât), τα έτη 1839-1871, και σχετίζονταν με τη θέση των χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας -διακηρύξεις για ισοπολιτεία, σεβασμό της τιμής και της περιουσίας των πολιτών¹²⁹⁷ - επηρέασαν και τη ζωή των κατοίκων της Αξού. Η βελτίωση του επιπέδου ζωής αντανακλάται, αρχικά, στην αύξηση του πληθυσμού, παρά το γεγονός ότι τα διαθέσιμα πληθυσμιακά στοιχεία δεν προέρχονται από επίσημες στατιστικές, αλλά από συγγραφείς της εποχής και γι' αυτό διαφέρουν μεταξύ τους. Παρά τις όποιες αποκλίσεις, είναι γεγονός ότι τα 130-200 σπίτια, που αναφέρεται ότι υπήρχαν στο χωριό στα 1814¹²⁹⁸-1815,¹²⁹⁹ αυξήθηκαν σε περίπου 800 στις αρχές του 20ού αιώνα,¹³⁰⁰ ενώ με βάση τους ονομαστικούς καταλόγους της Μικτής Υποεπιτροπής Ανταλλαγής Πληθυσμών Νίγδης (Μ.Υ.Ε.Α.Π.), το 1924 ήρθαν στην Ελλάδα 1.112 οικογένειες Αξενών, 3.687 άτομα.¹³⁰¹ Σε αυτούς το πιθανότερο είναι ότι συμπεριλαμβάνονται οι 70, περίπου, οικογένειες Αξενών που κατοικούσαν μόνιμα στο Ικόνιο και οι 10 που διέμεναν στο Καραμάν. Παρόλα αυτά, τα πληθυσμιακά στοι-

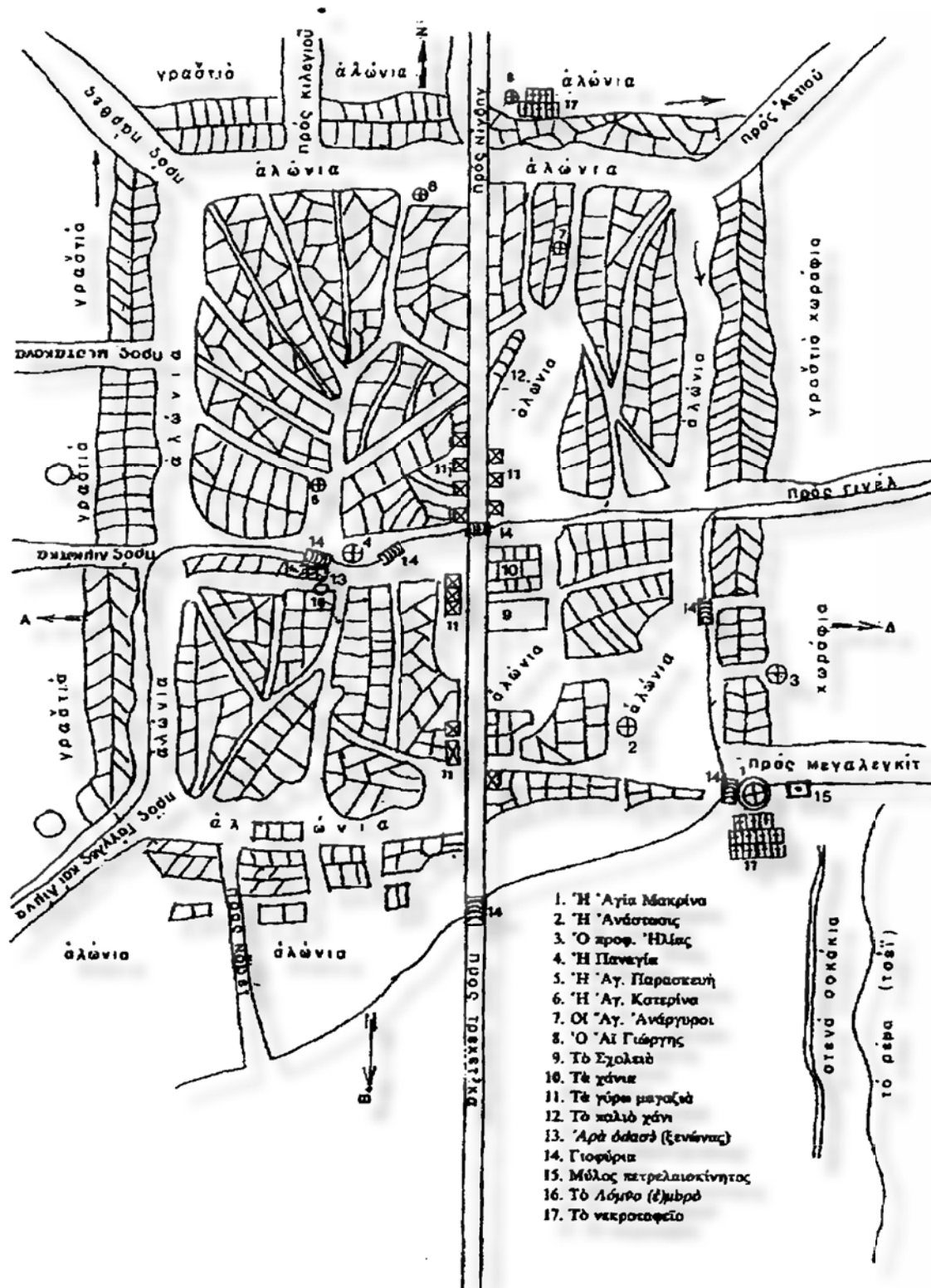
Αθήνα 1899, σ. 138. Πρβλ. Ρίζου, *Καππαδοκικά*, σσ. 98-99. Βλ. και Δ. Μακρόα, «Η Μαλακοπή», *Ξενοφάνης*, 4 (1906-1907), σ. 410.

1290. Αναλυτική παρουσίαση των επιχειρημάτων για την κρητική καταγωγή του τοπωνυμίου, βλ. στον Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σσ. 343-344. Πρβλ. μαρτυρία Προδρόμου Αρνάκη (γενν. 1916), *Ιστορικό Αρχείο Τοπικού Ελληνισμού Δήμου Καλαμαριάς* (ΜΑ 176)/23.10.1997 (ο πληροφορητής γεννήθηκε το 1916 στην Αξό της Καππαδοκίας. Εγκαταστάθηκε αρχικά στην Αξό Γιαννιτών και, στη συνέχεια, στη Θεσσαλονίκη. Ήταν παντρεμένος με Αξενή. Αρχικά γεωργός και κατόπιν αυτοκινητιστής). Βλ. και μαρτυρία Κυριάκου Κόρσαββα, ΠΑΑΚ Α6/18.3.2004 (Γεννήθηκε στο Τεφέλι Μονοφατοσίου Ηρακλείου Κρήτης από πατέρα Αξενό και μητέρα Κρητικά το 1960. Δικηγόρος. Κάτοικος Θεσσαλονίκης).
1291. Βλ. μαρτυρία Ιορδάνη Νεοκοσμίδα, ΠΑΑΚ Α1/9.10.2003 (Γεννήθηκε το 1909 στην Αξό Καππαδοκίας. Εγκαταστάθηκε στην Αξό Γιαννιτών. Συμμετείχε σε εκδρομή στην Αξό της Καππαδοκίας το 1970. Παντρεμένος με Αξενή. Κάτοικος Γιαννιτών. Γεωργός). Πρβλ. μαρτυρία Ιορδάνη Θωμαΐδη, Προσωπικό Αρχείο Αγνής Κολιοδήμου (ΠΑΑΚ) Α 8/1.4.2005 (Γεννήθηκε το 1933 στην Αξό Γιαννιτών, στην οποία και κατοικεί, από γονείς Αξενούς. Διετέλεσε πρόεδρος στο χωριό από το 1958, επανεκλέχτηκε το 1964 και το 1974. Στη διάρκεια της δικτατορίας είχε αποπεμφθεί από τη θέση του. Γεωργός).
1292. Ο Μαυροχαλυβίδης παραθέτει τα τοπωνύμια και ισχυρίζεται ότι οι παλαιότεροι οικισμοί της περιοχής εγκαταλείφθηκαν τον 18ο αιώνα, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 45-54.
1293. Βλ. Αναστασίου Μ. Λεβίδη, *Αι εν μονολιθίοις μοναί της Καππαδοκίας και Λυκαονίας*, Κωνσταντινούπολη 1899, σσ. 171-172.
1294. Βλ. μαρτυρία Ανέστη Χατζήμπαλη (Γεννήθηκε το 1863 στην Αξό Καππαδοκίας και ήταν εγκατεστημένος στο Ικόνιο. Έμπορος. Στην Ελλάδα ήταν κάτοικος Πειραιά), στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 351. Πρβλ. μαρτυρίες Ι. Νεοκοσμίδα, ΠΑΑΚ Α 1 και Δ. Μισαηλίδη, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Α', κεφ. Β': Ίδρυση. Βλ. και Μακρόα, *ό.π.*, σ. 418.
1295. Βλ. Κυρίλλου, *Ιστορική*, σ. 20.
1296. Βλ. Ν.Π. Ανδριώτη, «Πρόλογος» στον Μαυροχαλυβίδη και Κεσίσογλου, *ό.π.*, σ. XIV.
1297. Γενικά για το Τανζιμάτ, βλ. Erik Jan Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, ελλην. μετάφρ. Βαγγέλης Κεχριώτης, επιστ. επιμ. Σωκράτης Πετμεζάς, Αθήνα 2004, σσ. 98-100 και 105-117 (τιτλ. πρωτ. *Turkey. A Modern History*, London 1993). Πρβλ. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Μόντρεαλ 1964, σσ. 144-154. Βλ. και Paul Dumont, «La période de Tanzîmât (1839-1878)», *Histoire de l' Empire Ottoman*, επιμ. Robert Mantran, Παρίσι 1989, σσ. 459-522.
1298. Πρόκειται για δεδομένα του Μητροπολίτη Παϊσίου, που αναδημοσιεύονται από τον Ι.Η. Κάλφογλου, *Το εν τη κάμη Ζινδζί-δερε ευρισκόμενον μοναστήρι Ιωάννου Προδρόμου ή η μονή Φλαβιανών*, ελλην. μετάφρ. από τα καραμανλικά για το Κ.Μ.Σ. Χρήστου Τουργούτη και Γεωργίου Μαυροχαλυβίδη, *χ.χ.*, σ. 95 (τιτλ. πρωτ. *Ζινδζίδερε καργεσινδέ πουλουαν Ιωάννης Πρόδρομος Μοναστήρι γιαχόδ Μονή Φλαβιανών*, Κωνσταντινούπολη 1898).
1299. Βλ. Κυρίλλου, *ό.π.*, σ. 20.
1300. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 7.
1301. Βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: Έξοδος.

Ж ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Ж

Σκαρίφημα με τα γειτονικά ελληνικά και τουρκικά, στην Ασό Καππαδοκίας, χωριά κατά τις αρχές του 20ού αιώνα (Γ.Π. Μαυροχαλυβίδης, *Η Αξός Καππαδοκίας*, τόμ. 1, Αθήνα 1990, σ. 63).

Σκαρίφημα της Αεού Καππαδοκίας (Γ.Π. Μαυροχαλυβίδης, *Η Αεός Καππαδοκία*, τόμ. 1, Αθήνα 1990, σ. 9).

Η εκκλησία της Αγίας Μακρίνας στην Αξό Καππαδοκίας, Μάιος 2005 (Αρχείο Κολιαδήμου Αγνής).

χεία είναι αποκαλυπτικά της μετεξέλιξης του χωριού από έναν μικρό οικισμό στις αρχές του 19ου αιώνα σε ένα από τα μεγαλύτερα χωριά της περιοχής έναν αιώνα αργότερα.

Στοιχείο, επίσης, που καταδεικνύει τη βελτίωση των συνθηκών ζωής είναι η ενασχόληση των κατοίκων του χωριού με το εμπόριο, προοδευτικά, μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Οι περισσότεροι Αξενοί έπαψαν να ασχολούνται αποκλειστικά με τη γεωργία, που τους καταδίκασε στη φτώχεια και την εξαθλίωση, καθώς η περιοχή στην οποία κατοικούσαν ήταν άνυδρη,¹³⁰² και άρχισαν παράλληλα να αναπτύσσουν ποικίλες εμπορικές δραστηριότητες. Βέβαια, από τις αρχές τουλάχιστον του 19ου αιώνα, οι Αξενοί ήταν ονομαστοί μαγγανατζήδες στην ευρύτερη περιοχή της Καππαδοκίας, χειριζόνταν δηλαδή ένα πρωτόγονο εργοστάσιο παραγωγής

σπορελαίου, το μάγγανο, που ανήκε συνήθως στον Τούρκο μπέη των χωριών, στα οποία εργάζονταν. Μετά όμως τα μέσα του 19ου αιώνα, όταν με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ άρχισε να μειώνεται ο φόβος και η ανασφάλεια, πολλοί μάγγανοι στα χωριά της ευρύτερης περιοχής της Καππαδοκίας νοικιάστηκαν ή πέρασαν στην ιδιοκτησία Αξενών.¹³⁰³ Παράλληλα, πολλοί άρχισαν να διατηρούν εμπορικά, συνήθως ψιλικατζιδικά, εκτός Αξού, ενώ άλλοι εργάζονταν ως γυρολόγοι, μεταπράτες και αγωγιάτες.¹³⁰⁴ Επίσης, στην Αξό αναπτύχθηκε και βιοτεχνία αγγείων, τα οποία κατασκευάζονταν αποκλειστικά από γυναίκες σε διάφορα σχήματα για τοπική χρήση, ενώ διοχετεύονταν και στην ευρύτερη περιοχή.¹³⁰⁵ Ιδιαίτερα τα ταντούρια, που χρησιμοποιούνταν ως φούρνος και σόμπα και τα λονοειδή, που διατηρούσαν δροσερό το νερό το καλοκαίρι, είχαν τη μεγαλύτερη ζήτηση.¹³⁰⁶ Τα στοιχεία που διαθέτουμε μαρτυρούν με σαφήνεια την αλλαγή των επαγγελματικών δραστηριοτήτων των Αξενών, καθώς το 1924 μόνο 4-5 μεγαλοτσιφλικάδες και άλλες 100-200 οικογένειες ασχολούνταν αποκλειστικά με τη γεωργία.¹³⁰⁷ Χάρη στην ανάπτυξη των συναλλαγών παρατηρείται και σημαντική βελτίωση στις σχέσεις με τους Τούρκους, ιδιαίτερα των γειτονικών χωριών και των οικισμών ή πόλεων στις οποίες δραστηριοποιούνταν επαγγελματικά οι Αξενοί.¹³⁰⁸

1302. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 73. Πρβλ. Μαρία Ασβέστη, *Επαγγελματικές ασχολίες των κατοίκων της Καππαδοκίας*, Αθήνα 1980, σ. 109.

1303. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 80-81 και 117-132. Πρβλ. Ασβέστη, *ό.π.*, σσ. 110, 191-192. Για τη διαδικασία παραγωγής του λινόλαδου στην Καππαδοκία, βλ. Ι. Ι. Κεσίσογλου, «Το λινόλαδο. Η διαδικασία παραγωγής του στην Καππαδοκία», *Δ.Κ.Μ.Σ.*, 1 (1977), σσ. 289-297.

1304. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 85. Πρβλ. μαρτυρίες Δανιήλ Σαββίδη και Πρόδρομου Ξενίδη (Γεννήθηκαν στην Αξό Καππαδοκίας το 1912 και το 1863, αντίστοιχα. Ήταν κάτοικοι Αξού Γιαννιτσών), *Α.Κ.Μ.Σ.*, Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Β', Κεφ. Στ': Οικονομία. Πρβλ. μαρτυρία Πρόδρομου Σαββαΐδη, *ΙΑΠΕ Δήμος Καλαμαριάς* (ΜΑ 161)/16.8.1996 (Γεννήθηκε το 1912 στην Αξό της Καππαδοκίας και εγκαταστάθηκε στη Μουσθένη Καβάλας. Ήταν γεωργός).

1305. Για τη βιοτεχνία των πήλινων της Αξού, βλ. Dawkins, *Modern Greek*, σσ. 22-23. Πρβλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 107-114, όπου και σχήματα αγγείων.

1306. Τα ταντούρια, που ήταν περσικής προέλευσης, είχαν ευρεία ζήτηση στην περιοχή. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 114 και 251-256. Πρβλ. Ασβέστη, *ό.π.*, σσ. 109-110. Οι Μιστιώτες αγόραζαν λονιά και σταμνιά από την Αξό με ανταλλαγή, βλ. Κωστάκη, *Το Μιστί*, σ. 77.

1307. Βλ. μαρτυρία Δ. Σαββίδη, *Α.Κ.Μ.Σ.*, Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Β': Οικονομία. Πρβλ. μαρτυρία Πρ. Αρνάκη, *ΙΑΠΕ* (ΜΑ 176).

1308. Βλ. μαρτυρίες Ι. Νεοκοσμίδη, ΠΑΑΚ Α 1, Πρόδρομου Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α4/1.7.2004 (Γεννήθηκε στην Αξό Γιαννιτσών το 1938 από γονείς Αξενούς. Η γυναίκα του κατάγεται από τα Φάρασα. Ιδιοκτήτης τριαξονικών φορτηγών. Κάτοικος Γιαννιτσών. Το 1970 είχε οργανώσει ταξίδι στην Καππαδοκία, στο οποίο συμμετείχαν 30 Αξενοί πρώτης γενιάς από την Αξό Γιαννιτσών και από την Κρήτη) και Αντώνη Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α3/1.7.2004 (Γεννήθηκε στην Αξό Γιαννιτσών το 1948, στην οποία και κατοικεί. Και οι δύο γονείς ήταν Αξενοί. Παντρεμένος με Πόντια). Οι γονείς τους, που ήταν αδέρφια, γνώριζαν και οι δυο

Προσφυγική κατοικία της D.H.T.G. στην Αξό Γιαννιτσών, Απρίλιος 2005 (Αρχειό Κολιαδήμου Αγνής).

Χαρακτηριστικό των κατοίκων της Αξού ήταν ότι η πλειοψηφία των εμπορευόμενων δεν εγκαταστάθηκε μόνιμα εκτός Αξού, όπως συνέβαινε στα περισσότερα καππαδοκικά χωριά. Οι περισσότεροι επέστρεφαν κάθε χρόνο, από τον Δεκέμβριο έως το Πάσχα, στην Αξό. Βέβαια, δεν ήταν λίγοι οι Αξενοί που μετανάστευσαν στην Κωνσταντινούπολη, τη Σαμψούντα, τη Μερσίνα, την Άγκυρα, το Άκσεραϊ, τη Σμύρνη, τη Νίγδη, το Καραμάν, τα Άδανα, το Έρεγλι¹³⁰⁹ και σε υπερπόντιες χώρες.¹³¹⁰ Εκτός Αξού διέμεναν και όσοι διατηρούσαν εμπορικά στα γύρω χωριά. Η μεγαλύτερη παροικία Αξενών εντοπίζεται στο Ικόνιο, στο οποίο εγκαταστάθηκαν, από τα τέλη του 19ου αιώνα, 70 οικογένειες Αξενών εμπόρων.¹³¹¹ Επίσης, η πείνα του 1874 ώθησε 30-40 οικογένειες να ιδρύσουν το Μπέι-κιοϊ (Beyköy), τ' Αξενού το χωριό, όπως το έλεγαν, κοντά στο Έρε-

γλι.¹³¹² Παρόλα αυτά, η ενδογαμία διατηρήθηκε ως κοινωνικό χαρακτηριστικό των Αξενών, που επέστρεφαν στο χωριό για να αναζητήσουν σύζυγο· κατ' επέκταση, διατηρήθηκαν και οι στερεότυπες αντιλήψεις για τη ζωή και τη θέση της γυναίκας.

Η σταδιακή βελτίωση των συνθηκών ζωής στο χωριό κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα αντανακλάται και στις τέσσερις προσπάθειες των Αξενών για κοινοτική οργάνωση. Οι προσπάθειες αυτές καταγράφονται στους 5 κώδικες της Αξού, μεταφράσεις των οποίων βρίσκονται σήμερα στα Αρχεία του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Κ.Μ.Σ.) και χρονολογούνται από το 1895 έως το 1920.

Ως τότε οργανωμένη κοινότητα στην Αξό δεν υπήρχε, παρά την επικύρωση, το 1862, από το οθωμανικό κράτος των Εθνικών Κανονισμών των Πατριαρχείων, που κατοχύρωναν το δικαίωμα των μιλλέτ¹³¹³ να διαθέτουν κοινοτική οργάνωση υπό την εποπτεία των εκκλησιαστικών τους αρχών.¹³¹⁴ Στην Αξό, μέχρι το 1895, χρέη κοινοτικών αρχόντων εκτελούσαν οι 3 μουχτάρηδες, ένας ανά μαχαλά, που αποτελούσαν όργανα της διοικητικής ιεραρχίας του οθωμανικού κράτους. Στα καθήκοντά τους συμπεριλαμβάνονταν η είσπραξη των φόρων, η στρατολόγηση των ενοριτών, η δήλωση των αγοριών στο δημοτολόγιο της Νίγδης

τουρκικά, αφού δούλευαν εκτός χωριού με Τούρκους.

1309. Βλ. μαρτυρίες Πρ. Ξενίδη και Ισαάκ Ξενίδη (Γεννήθηκε το 1904 στην Αξό Καππαδοκίας. Ήταν παντρεμένος με Αξενή και κάτοικος Αξού Γιαννιτσών) Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών»/18.4.1954, που έζησαν στην Πόλη και το Ικόνιο αντίστοιχα. Ο πατέρας του Πρ. Σαββίδη πέθανε χαμάλης στη Μερσίνα. Ο πατέρας του Γρηγόρη Χοτζαμανίδη (Γεννήθηκε στην Αξό Καππαδοκίας το 1878. Ήταν έμπορος στο Μερκέζ. Στην Ελλάδα γεωργός και κάτοικος Αξού Γιαννιτσών) ήταν έμπορος στην Άγκυρα. Ο πατέρας του Ανέστη Διονυσιάδη (Γεννήθηκε το 1900 στο Άκσεραϊ της Καππαδοκίας από γονείς Αξενούς. Ήταν κάτοικος Αξού Γιαννιτσών) είχε εμπορικό στο Άκσεραϊ. Βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών».

1310. Ο Τριαντάφυλλος Τριανταφυλλίδης (Γεννήθηκε το 1889 στην Αξό της Καππαδοκίας. Ήταν παντρεμένος με Αξενή και κάτοικος Αξού Γιαννιτσών) έζησε στην Αμερική. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών». Ο θείος του Ι. Νεοκοσμίδη, που ήταν εγκατεστημένος με την οικογένειά του στο Ικόνιο, έφυγε για το Περού, βλ. μαρτυρία Ι. Νεοκοσμίδη, ΠΑΑΚ Α1. Για την μεταναστευτική τάση των Καππαδοκών και τις συνέπειές της, βλ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, σσ. 236-338.

1311. Κατάλογο με τις οικογένειες των Αξενών που είχαν εγκατασταθεί στο Ικόνιο, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 90-92.

1312. Για την ίδρυση του Μπέι-κιοϊ, βλ. μαρτυρία Μαγδαληνής Χατζήμπαλη στου Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 348-349. Το χωριό αυτό είχε, το 1924, 22 οικογένειες (110 άτομα), βλ. Κ.Μ.Σ., Η Έξοδος, *Μαρτυρίες από τις επαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας*, εισαγωγή-εποπτεία Πασχάλη Κιτρομηλίδη, επιμέλεια Γιάννη Μουρέλου, Αθήνα 1982, τόμ. 2, σ. 206.

1313. Για τον όρο μιλλέτ, βλ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, σσ. 24-26 και 46, υποσφ. 16 και 17.

1314. Για τα προνόμια του Πατριαρχή, βλ. Χ. Πατρινέλη, «Η οργάνωση του γένους υπό τους Τούρκους και η επιβίωσή του», *ΙΕΕ*, 10 (1974), σσ. 93-94. Για την κοινοτική οργάνωση και τους Κανονισμούς, βλ. Αναγνωστοπούλου, *ό.π.*, σσ. 325-331.

Προσφυγικές κατοικίες της D.H.T.G. στον κεντρικό δρόμο της Αξού Γιαννιτσών, Απρίλιος 2005 (Αρχείο Κολιαδήμου Αγνής).

α».¹³¹⁹ Η «Εφορεία» όρισε 3 Εκκλησιαστικούς Επιτρόπους. Ήταν η πρώτη φορά, αν και για σύντομο χρονικό διάστημα (από τις 25.12.1912 έως τις 12.5.1913), που αναφέρεται απολογισμός για τη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας. Η λειτουργία, όμως, της «Εφορείας» διακόπηκε, πιθανότατα, λόγω της έκρηξης του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η σημαντικότερη πρωτοβουλία για κοινοτική οργάνωση οφείλεται στον δάσκαλο Γεώργιο Μαυροχαλυβίδη¹³²⁰ και διήρκεσε από το 1920 μέχρι το 1922. Με πρότασή του συγκροτήθηκε κοινοτική επιτροπή, η «Εφοροεπιτροπή», συντάχθηκε εσωτερικός κανονισμός της κοινότητας, ορίσθηκε κοινοτικός ταμίας, εκπαιδευτική και εκκλησιαστική επιτροπή, ενώ ο ίδιος εκλέχθηκε πρόεδρος των σωματείων της κοινότητας.¹³²¹ Η διευθέτηση της κοινοτικής περιουσίας, οι δημοπρασίες για εξα-

σφάλιση εσόδων,¹³²² ο έλεγχος όσων χρημάτισαν παλαιότερα Εκκλησιαστικοί Επίτροποι,¹³²³ ο καθορισμός των εισφορών για τις εκκλησιαστικές τελετές¹³²⁴ ήταν θέματα που απασχόλησαν τις συνεδριάσεις των κοινοτικών οργάνων.

Αξιοσημείωτο είναι ότι καμιά από τις προσπάθειες αυτές δεν είχε διάρκεια. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στην Αξό δε συγκροτήθηκε ποτέ μία τάξη που να διαθέτει το μορφωτικό υπόβαθρο, την κοινωνική συνείδηση αλλά και την οικονομική ευρωστία για να στηρίξει τη λειτουργία κοινοτικών θεσμών. Ανασταλτικός παράγων ήταν και το γεγονός ότι οι Αξενοί δε δημιούργησαν ποτέ μια ισχυρή και εύρωστη οικονομικά παροικία που να μεριμνά για την κοινότητα, όπως συνέβη σε άλλους οικισμούς της Καππαδοκίας, το Νέβσεχιρ, το Γκέλβερι, το Προκόπι.¹³²⁵ Η μόνη ενέργεια που έγινε από την παροικία των Αξενών του Ικονίου, με πρωτοβουλία του δασκάλου Γ. Μαυροχαλυβίδη, ήταν η συγκέντρωση χρημάτων με τα οποία ανεγέρθηκε το σχολείο στην Αξό το 1909.¹³²⁶ Μέχρι τότε υπήρχε μόνο οικιακό σχολείο, με πρόγραμμα που βασιζόταν στην αποστήθιση της Φυλλάδας, δηλαδή του Αλφαβηταρίου και των θρησκευτικών κειμένων, της Οκταήχου, του Ψαλτηρίου και της Καινής Διαθήκης.¹³²⁷ Το σχολείο, όμως, παρά την ύπαρξη κτιρίου, λειτούργησε πλημμελώς έως το 1920· τότε μόνο οργανώθηκε πεντατάξιο δημοτικό και νηπιαγωγείο με

1319. Για το πρακτικό της συγκροτήσής της, βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Κώδικας Αξού αρ. 354, σ. 45.

1320. Ο Μαυροχαλυβίδης το 1920 είχε τεθεί σε αναγκαστικό περιορισμό στην ιδιαίτερη πατρίδα του από τους Κεμαλικούς, για προπαγάνδα υπέρ της ελληνικής κυβέρνησης, βλ. Ορέστη, Προδρόμου και Ανθούλας Γ. Μαυροχαλυβίδη, «Σύντομο βιογραφικό σημείωμα του Γεωργίου Π. Μαυροχαλυβίδη», Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σσ. 416-417.

1321. Βλ. Κώδικα Αξού αρ. 82, Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 493-510.

1322. Βλ. Κώδικα Αξού αρ. 82, Δεύτερα Γενική Συνέλευσις (5 Ιουλίου 1920), Τρίτη Γενική Συνέλευσις (12 Ιουλίου 1920), Πέμπτη Γενική Συνέλευσις (19 Ιουλίου 1920), Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 496, 497 και 499, αντίστοιχα.

1323. Βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Κώδικας Αξού (χωρίς αριθμό), Πρόχειροι λογαριασμοί των Επιτρόπων Αθανασίου Σιδηροπούλου, Βασιλείου Δουμάνογλου, Κωστή Καδέογλου με καθαρό υπόλοιπο 11.559 γρόσια και 20 παράδες (1919), σ. 31. Βλ. και Κώδικα Αξού αρ. 82, Πέμπτη Γενική Συνέλευσις (19 Ιουλίου 1920) και Έβδομη Ειδική Συνεδρίασις της Εφοροεπιτροπής (15 Νοεμβρίου 1920), Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 500 και 506, αντίστοιχα.

1324. Βλ. Κώδικα Αξού αρ. 82, Τετάρτη Γενική Συνέλευσις (15 Ιουλίου 1920), Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 498.

1325. Βλ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, σσ. 368-373.

1326. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 156.

1327. Λεπτομέρειες για τις πρωτόγονες συνθήκες εκπαίδευσης στην Αξό, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 163-169. Για τον τρόπο διδασκαλίας στα «οικιακά» σχολεία της Καππαδοκίας και, γενικότερα, για τα ατελέσφορα εκπαιδευτικά προγράμματα, βλ. Καρατζά, *Καππαδοκία*, σσ. 219-222. Πρβλ. και Κωστάκη, *Το Μιστί*, σσ. 170-181.

Δίχωρη κατοικία της D.H.T.G. στην Αξό Γιαννιτών, Απρίλιος 2005 (Αρχείο Κολιαδήμου Αγνής).

πλήρες προσωπικό, που λειτούργησε όμως μόλις για 2 σχολικά έτη (1920-21 και 1921-22).¹³²⁸ Για τον λόγο αυτό οι περισσότεροι Αξενοί, όταν ήρθαν στην Ελλάδα, δε γνώριζαν γράμματα.

Οι Αξενοί, όπως και οι υπόλοιποι κάτοικοι της Καππαδοκίας, ανταλλάχθηκαν με βάση τη Σύμβαση Ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών που υπογράφηκε στη Λωζάνη στις 30.1.1923.¹³²⁹ Για την οργάνωση της ανταλλαγής και την εκκαθάριση της κινητής και ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξιμών συστήθηκε η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών (Μ.Ε.Α.Π.) στις 23 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου, ενώ συγκροτήθηκαν και Υποεπιτροπές.¹³³⁰ Η Αξός, όπως και όλη η Καππαδοκία, ανήκε στη δικαιοδοσία της 12^{ης} Μ.Υ.Ε.Α.Π. με έδρα τη Νίγη. Πρόεδρος της ήταν ο Δανός Σλίμπεν (W. Sliben) και μέλη ο Έλληνας Ξενοφώντας Μανδα-

λάκης και ο Τούρκος Αμπτουραχμάν Μπέης (Abdurahman Bey).¹³³¹

Παρά τις συστάσεις της Υποεπιτροπής αυτής στις ελληνικές κοινότητες της Καππαδοκίας να εκλέξουν τοπικές επιτροπές για να καταγράψουν τις περιουσίες και να οργανώσουν την εκκένωση των οικισμών,¹³³² η εγκατάλειψη της Αξό ήταν άτακτη. Η έλλειψη κοινοτικής οργάνωσης και η προκλητική συμπεριφορά των μουσουλμάνων προσφύγων, οι οποίοι άρχισαν να καταφθάνουν στο χωριό από τον Μάρτιο του 1924, συνέβαλε ώστε να υπερισχύσει το ατομικό έναντι του συλλογικού συμφέροντος. Μια αρχική προσπάθεια, που έγινε από τους μουχτάρηδες για καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων, έμεινε ανολοκλήρωτη. Η πίεση που δέχονταν από τους νεοαφιχθέντες μουσουλμάνους με τη μορφή κλοπών και επιθέσεων ώθησε τους ευπορότερους Αξενούς, περίπου 100-200 οικογένειες, που μπορούσαν να αυτοσυντηρηθούν, να μετακινηθούν στη Νίγη ήδη από τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο· η πλειοψηφία των κατοίκων εγκατέλειψε το χωριό το Μάιο και τον Ιούνιο. Από τη Νίγη με έξοδα της Υποεπιτροπής, που κατέγραψε και τις περιουσίες τους, οι Αξενοί, από το Μάιο του 1924, άρχισαν να μεταφέρονται στη Μερσίνα, πάλι κατά ομάδες. Οι συνθήκες και στη Μερσίνα ήταν δύσκολες. Εκτός από τον συνωστισμό που επικρατούσε εκεί, οι πρόσφυγες μαστίζονταν από ασθένειες, ενώ παραπονούνταν και για την έλλειψη οργάνωσης. Τραγικές ήταν και οι συνθήκες στα καράβια με τα οποία μετακινήθηκαν, όπως και στα λοιμοκαθαστήρια του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης, που ήταν οι πρώτοι σταθμοί των προσφύγων στην Ελλάδα.¹³³³

1328. Στοιχεία για τις ανάγκες του σχολείου, τον διορισμό των δασκάλων και τη μισθοδοσία τους, βλ. Κώδικα Αξού αρ. 82, Γενική Συγκέντρωση (28 Ιουνίου 1920), Γενική Συνέλευσις (26 Ιουλίου 1920), Δευτέρα συνεδρία των Σωματείων (24 Σεπτεμβρίου 1920), Τετάρτη Έκτακτη Συνεδρίασις της Εφοροεπιτροπής (8 Οκτωβρίου 1920), Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 494, 501, 503-504 και 505, αντίστοιχα.

1329. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Σύμβασις περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών (υπογραφέισα εν Λωζάνη τη 30 Ιανουαρίου 1923)*, Αθήνα 1923.

1330. Βλ. Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 1932, σσ. 354-356 και 370-371.

1331. Α.Κ.Μ.Σ., *Αρχείο Μανδαλάκη*, 133 α'.

1332. Βλ. Καρατζά, *Καππαδοκία*, σ. 308· Α.Κ.Μ.Σ., *Αρχείο Μανδαλάκη*, 133 ια', έγγραφο 13 και 133 ιβ', έγγραφο 1. Πρβλ. Μαξίμου Χαρακοπούλου, *Ρωμιοί της Καππαδοκίας*, Αθήνα 2003, σσ. 108-110. Για τις υποχρεώσεις των τοπικών επιτροπών, βλ. μαρτυρία Σεραφείμ Ρίζου από τη Σινασσό στο Κ.Μ.Σ., *Η Έξοδος, Μαρτυρίες*, σσ. 295-299.

1333. Βλ. μαρτυρίες Ι. Νεοκοσμίδη, ΠΑΑΚ Α1, Ιορδάνη Γενίτσαρη, ΠΑΑΚ Χ2/1.7.2003 και 7.9.2003 (Γεννήθηκε στην Αξό Καππαδοκίας το 1919. Η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στη Χρυσή Αλμωπίας. Αρχικά γεωργός, αργότερα είχε τυροκομείο και υλικά οικοδομών. Ήταν κάτοικος Πειραιά), Δ. Μισαηλίδη και Δ. Σαββίδη, Κ.Μ.Σ., *Η Έξοδος, ό.π.*, σσ. 210-212 και 208-209, αντίστοιχα. Πρβλ. Α.Κ.Μ.Σ., Μηνά Ιακωβίδη, *Χειρόγραφο αρ. 83 α α, 404*, σ. 16. Για τις συνθήκες και τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι ανταλλάξιμοι Καππαδόκες, βλ. έγγραφα στο Α.Κ.Μ.Σ., *Αρχείο Μανδαλάκη*, 133 ζ', η', ια', ιβ'. Πρβλ. Ladas, *ό.π.*, σσ. 421-431, 499.

Οι Αξενοί μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα με διαφορετικές αποστολές, από τον Ιούνιο έως τον Οκτώβριο του 1924, γι' αυτό και η διασπορά τους είναι πολύ μεγάλη. Ταυτόχρονα, παρουσίαζαν και έντονη κινητικότητα είτε γιατί μετακινούνταν με στόχο να συναντήσουν συγγενείς ή μέλη της οικογένειάς τους είτε για να εξασφαλίσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Οι πρώτες αποστολές Αξενών αποβιβάστηκαν στην Κέρκυρα και στα λιμάνια της Ηπείρου. Καθώς, όμως, οι μουσουλμάνοι της Ηπείρου κρίθηκαν μη ανταλλάξιμοι,¹³³⁴ οι περισσότερες οικογένειες μετακινήθηκαν και διασκορπίστηκαν σε 19 χωριά της επαρχίας Μονοφατσίου Ηρακλείου Κρήτης, ενώ λίγοι παρέμειναν στην Ήπειρο, ιδίως στην περιοχή των Ιωαννίνων και της Κόνιτσας.¹³³⁵

Πολλές οικογένειες Αξενών αποβιβάστηκαν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης· από εκεί μεγάλες ομάδες μεταφέρθηκαν με άλλα πλοία στην Καβάλα και την Αλεξανδρούπολη. Περίπου 250 οικογένειες διασκορπίστηκαν στους Νομούς Δράμας και Καβάλας, ενώ 70 εγκαταστάθηκαν στον Άβαντα Αλεξανδρούπολης. Από τις 50 οικογένειες Αξενών που εγκαταστάθηκαν σε αστικά κέντρα, 30 στην Αθήνα και 18 στη Θεσσαλονίκη, οι περισσότερες κατοικούσαν σε αστικά κέντρα και στην Καππαδοκία, ιδίως στο Ικόνιο και το Καραμάν. Στα χωριά του Νομού Πέλλας εγκαταστάθηκαν περίπου 300 οικογένειες Αξενών.¹³³⁶ Από τον νομό αυτό, ως πεδίο μελέτης, επιλέχθηκαν δύο οικισμοί, η Αξός Γιαννιτσών και η Χρυσή Αλμωπίας.

Η Αξός Γιαννιτσών επιλέχθηκε γιατί αποτελεί νέο αμιγώς προσφυγικό συνοικισμό, που ιδρύθηκε από μια ομάδα 200 περίπου οικογενειών Αξενών και από 80-100 οικογένειες από την Τρεχό, χωριό γειτονικό τους στην Καππαδοκία.¹³³⁷ Το νέο αυτό χωριό χτίστηκε σε τουρκικό τσιφλίκι κοντά στον σλαβόφωνο οικισμό Εσκιτζέ, ο οποίος, πιθανότατα, προϋπήρχε της κατάκτησης της περιοχής από τους Τούρκους του Γαζή Εβρενός (1385).¹³³⁸ Στον οικισμό αυτόν, που απείχε 7 χιλιόμετρα από τα Γιαννιτσά, είχαν εγκατασταθεί, πριν την έλευση των Αξενών, 60 οικογένειες προσφύγων από τον Πόντο.¹³³⁹ Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, στους δύο οικισμούς καταγράφηκαν συνολικά 904 άτομα,¹³⁴⁰ από τα οποία μια μικρή μόνο ομάδα ήταν σλαβόφωνοι.¹³⁴¹ Πράγματι, τα απογραφικά στοιχεία καταδεικνύουν ότι οι παλιοί κάτοικοι του Εσκιτζέ

1334. Για τις ενέργειες που έγιναν, ώστε να μην ανταλλάγουν οι Μουσουλμάνοι, βλ. Ladas, *ό.π.*, σσ. 384-390.

1335. Βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Μηνά Ιακωβίδη, *Χειρόγραφο αρ. 83 α/α, 404*, σ. 18. Πρβλ. μαρτυρίες Δ. Μισαηλίδη, Α.Κ.Μ.Σ., Η Έξοδος, Αξός, ΚΠ 26α, Ι. Νεοκοσμίδη, ΠΑΑΚ Α1, Κ. Κόρσαββα, ΠΑΑΚ Α6, Κασσιανής Τσελίδου, ΠΑΑΚ Χ5/2.7.2003 και 21.10.2004 (Γεννήθηκε στη Χρυσή Αλμωπίας το 1955 από πατέρα Καυκάσιο και μητέρα Αξενή. Υπάλληλος της Νομαρχίας Έδεσσας. Κάτοικος Έδεσσας). Τα χωριά της Κρήτης, στα οποία εγκαταστάθηκαν Αξενοί, είναι σήμερα 14, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξός*, σ. 393. Πρβλ. μαρτυρία Κ. Κόρσαββα, ΠΑΑΚ Α6.

1336. Λεπτομέρειες για την εγκατάσταση των Αξενών, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σσ. 398-403. Για την εγκατάσταση στους Νομούς Δράμας, Καβάλας και τη Θεσσαλονίκη, βλ. και μαρτυρίες Σιμετούλας Χατζηαντωνίου, ΠΑΑΚ Α5/18.11.2004 (Γεννήθηκε το 1930 στη Θεσσαλονίκη από γονείς Αξενούς. Η μητέρα της προερχόταν από οικογένεια εύπορων Αξενών εγκατεστημένων στο Ικόνιο. Παντρεύτηκε Αξενό. Νοικοκυρά. Κάτοικος Θεσσαλονίκης), Πρ. Σαββαϊδή, *ΙΑΠΕ* (ΜΑ 161). Για την εγκατάσταση στον Άβαντα, βλ. και μαρτυρίες Ι. Γενίτσαρη, ΠΑΑΚ Χ2 και της συζύγου του Ταμάμας Παπαδοπούλου, ΠΑΑΚ Χ3/7.9.2003 (Γεννήθηκε στο καράβι για την Ελλάδα, το 1924. Η οικογένειά της εγκαταστάθηκε στον Άβαντα Αλεξανδρούπολης). Για την εγκατάσταση στα χωριά του Νομού Πέλλας, βλ. και μαρτυρία Κώστα Τσελίδη, ΠΑΑΚ Χ6/23.2.2005 (Γεννήθηκε το 1925 στη Χρυσή Αλμωπίας από γονείς Καυκάσιους. Κάτοικος Χρυσής Αλμωπίας. Γεωργός).

1337. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 398. Πρβλ. Α.Κ.Μ.Σ., Μακεδονία Α-Γ, Σημερινή Εγκατάσταση Προσφύγων, Σ.Ε. 44, Περιφέρεια Γιαννιτσών, *Νέο Παλαιό ή Αξός*.

1338. Βλ. Βασίλη Δημητριάδη, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 62-64 και 233. Για τον Εβρενός, βλ. Απόστολου Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 38-40 και 50-51.

1339. Βλ. (Δ. Γ. Γ.), «Μητρών Αγροκτημάτων», *Ανακεφαλαιωτική κατάστασις διανομής αγροκτήματος Παλαιό Γιαννιτσών* (1930). Πρβλ. μαρτυρία Ι. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α8.

1340. (Υ. Ε. Ο.), Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16^{ης} Μαΐου 1928. Πραγματικός πληθυσμός κυρωθείς διά του από 23 Νοεμβρίου 1928 Διατάγματος*, Αθήνα 1935, σ. 285.

1341. Γενικά για τον αριθμό και τα φρονήματα των σλαβοφώνων της Μακεδονίας και τη διάκρισή τους σε «ελληνόφρονες» και «βουλγαρόφρονες», βλ. Ιωάννη Σ. Κολιόπουλου, *Ληλασία φρονημάτων. Το Μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1994, τόμ. Α', σσ. 8-20, όπου και εκτενής βιβλιογραφία. Πρβλ. Ιάκωβου Μιχαηλίδη, «Η Μακεδονία του 1930 μέσα από τις στατιστικές. Η περίπτωση των σλαβοφώνων», *ΙΕ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο* (27-29 Μαΐου 1994), Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 409-421, Ελισάβετ Κοντογεώργη, «Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες. Κοινωνικές, δημογραφικές και εθνολογικές πλευρές του Μακεδονικού ζητήματος κατά τη μεσοπολεμική περίοδο», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 10 (1998), σσ. 197-224. Για την καθιέρωση του όρου σλαβόφωνοι το 1925 αντί των όρων βουλγαρίζοντες, βουλγαρόφωνοι, βουλγαρόφιλοι, βλ. Λένας Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα 1999,

άρχισαν να το εγκαταλείπουν μετά την ενσωμάτωση της περιοχής στην Ελλάδα. Ενδεικτικό είναι ότι το 1913 κατοικούσαν στο χωριό 212 άτομα,¹³⁴² το 1920 155¹³⁴³ και το 1922 μόνο 100,¹³⁴⁴ ενώ σύμφωνα με το κτηματολόγιο του 1930, μια ομάδα μόλις 9 οικογενειών ήταν σλαβόφωνοι.¹³⁴⁵ Είναι προφανές ότι η επιτεινόμενη πληθυσμιακή συρρίκνωση συνδέεται με τη μετανάστευση στη Βουλγαρία κατοίκων που είχαν βουλγαρική εθνική συνείδηση.¹³⁴⁶

Έως το 1926 οι δύο οικισμοί διατήρησαν το κοινό όνομα Εσκιτζέ. Τη χρονιά αυτή, στο πλαίσιο του προγράμματος μετονομασίας των οικισμών, τα χωριά πήραν το κοινό όνομα Παλαιό,¹³⁴⁷ ενώ το 1940 ο παλιός οικισμός αναφέρεται ως Παλαιό Παλαιό και ο νέος συνοικισμός ως Νέο Παλαιό.¹³⁴⁸ Με το Διάταγμα της 6.1.1953 (ΦΕΚ 10/1953) οι Πόντιοι κάτοικοι του Παλαιού Παλαιού, που υπερετερούσαν των σλαβοφώνων, κατάφεραν να γίνει αποδεκτή η μετονομασία του χωριού τους σε Ποντοχώρι. Το Νέο Παλαιό μετονομάστηκε σε Αξό με το Βασιλικό Διάταγμα της 18.5.1956 (ΦΕΚ 125/21.5.1956).

Στη Χρυσή, που επί τουρκοκρατίας ήταν ελεύθερο χωριό με κατοίκους σλαβοφώνους, εξισλαμισμένους ήδη από τις αρχές του 15ου αιώνα,¹³⁴⁹ εγκαταστάθηκαν συνολικά 22 οικογένειες Αξενών. Το χωριό, που ως το 1926 ονομαζόταν Σλάτινα,¹³⁵⁰ απέχει 6 χιλιόμετρα από την Αριδαία. Σε αυτό κατοικούσαν το 1913, σύμφωνα με στατιστική της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας (Γ.Δ.Μ.), 662 άτομα, από τα οποία 625 αναφέρονται ως Τούρκοι και 37 ως Έλληνες.¹³⁵¹ Ωστόσο, στους φερόμενους ως Έλληνες το πιθανότερο είναι ότι συμπεριλαμβάνονταν 6 οικογένειες Αθιγγάνων και λίγοι ορθόδοξοι σλαβόφωνοι, που, σύμφωνα με τους πληροφορητές, δε διέθεταν ελληνική εθνική συνείδηση. Οι τελευταίοι είχαν ήδη εγκαταλείψει το χωριό το 1915, όταν μετακινήθηκαν σε αυτό 6 οικογένειες ντόπιων σλαβοφώνων με ελληνική εθνική συνείδηση από το γειτονικό ορεινό χωριό Θεοδωράκι και δύο ελληνικές οικογένειες τσιφλικάδων από τη Λιθαριά και την Υδραία.¹³⁵² Από το 1919-20 άρχισαν να εγκαθίστανται στη Χρυσή Πόντιοι από τον Κάυκασο, το 1922 Προυσαλήδες και το 1924, μαζί με τους Αξενούς, Πόντιοι από την Αργυρούπολη.¹³⁵³ Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, μετά την αναχώρηση των μουσουλμάνων, στη Χρυσή κατοικούσαν 575 άτομα, αν και στατιστική της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας (Γ.Δ.Ε.Μ.) της ίδιας χρονιάς αναφέρει ότι μόνο οι πρόσφυ-

σσ. 322-323.

1342. Βλ. Υ.Ε.Ο., Διεύθυνσις Στατιστικής, *Απαρίθμησις των κατοίκων των νέων επαρχιών της Ελλάδος του έτους 1913*, Αθήνα 1915, σ. 15.

1343. Υ.Ε.Ο., Διεύθυνσις Στατιστικής, *Απογραφή πληθυσμού 1920*, Αθήνα 1923, σ. 241.

1344. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας/Γενική Διοίκηση Μακεδονίας/Φάκ. 21/Υποφ. 1: «Αίτηση των κατοίκων της πρώην κοινότητας Βουδρίστης, όπως επανασταθή αυτή» (16 Ιουνίου 1922), σσ. 84-86.

1345. Βλ. Δ.Γ.Γ., «Μητρικά Αγροκτημάτων», *Παλαιό Γιαννιτσών (1930)*.

1346. Από το 1919 έως τον Ιούνιο του 1923 περιορισμένος αριθμός σλαβοφώνων οικογενειών είχε εκφράσει την επιθυμία να μεταναστεύσει, βλ. Ladas, *The Exchange*, σ. 105. Οι περισσότεροι μετανάστευσαν τη διετία 1923-1925, λόγω της πίεσης των προσφύγων και της στάσης της ελληνικής κυβέρνησης. Για τους λόγους της μετανάστευσης των σλαβοφώνων και για τις περιοχές από τις οποίες μετανάστευσαν, βλ. Κοντογεώργη, «Σλαβόφωνοι», σσ. 202-204. Πρβλ. Ιάκωβου Δ. Μιχαηλίδη, *Μετακινήσεις Σλαβοφώνων Πληθυσμών (1912-1930): Ο πόλεμος των στατιστικών*, Αθήνα 2003, σσ. 69-72. Από την επαρχία Γιαννιτσών αναχώρησαν μεταξύ των ετών 1923-1932 6.670 άτομα, βλ. Ιάκωβου Δ. Μιχαηλίδη, *ό.π.*, σσ. 141-144.

1347. Βλ. Δ. της 2.3.1926, ΦΕΚ 97/18.3.1926.

1348. Υ.Ε.Ο., Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16^{ης} Οκτωβρίου 1940. Πραγματικός πληθυσμός*, Αθήνα 1950, σ. 314.

1349. Βλ. Ι.Α.Μ./Γ.Δ.Μ./Φάκ. 21/Υποφ. 1: «Αναφορά του Υποδιοικητή Ενωτίας προς την Γενικήν Διοίκησιν (Διεύθυνσιν Διοικητικού) Θεσσαλονίκης» (31.12.1921), σ. 37. Πρβλ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία*, σσ. 64-65.

1350. Το χωριό μετονομάστηκε από Σλάτινα σε Χρυσή με το Δ. της 2.3.1926, ΦΕΚ 97/18.3.1926, βλ. Μιχαήλ Γ. Χουλιαράκη, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τόμ. 2, Αθήνα 1975, σ. 239.

1351. Βλ. Ι.Α.Μ./Γ.Δ.Μ./Φάκ. 52/Υποφ. 2: «Πίναξ εμφαινών τους εις επαρχίαν Καρατζόβας υπαγομένους δήμους, κοινότητας και τον κατ' εθνότητος πληθυσμόν» (1913), *χ.αφ.*

1352. Βλ. Ανωτάτη Επαρχιακή Περιφέρεια, *3^ο θέσιο Δημοτικό σχολείο Χρυσής*. Πρβλ. μαρτυρίες Δάφνης Μητσάγκα, ΠΑΑΚ Χ4/21.10.2004 (Γεννήθηκε στη Χρυσή Αλμωπίας το 1955 από γονείς ντόπιους. Παντρεύτηκε Πόντιο Αργυρούπολης. Γραμματέας της Κοινότητας Χρυσής και σήμερα του Δήμου Εξαπλατάνου, στον οποίο υπάγεται η Χρυσή. Κάτοικος Έδεσσας) και Κασσ. Τσελίδου, ΠΑΑΚ Χ5.

1353. Βλ. Κοινοτικά Αρχεία Χρυσής, *Δημοτολόγιο*. Πρβλ. μαρτυρία Δ. Μητσάγκα, ΠΑΑΚ Χ4. Λεπτομέρειες για την εγκατάσταση των προσφύγων στη Χρυσή, βλ. μαρτυρίες Κώστα Τσελίδη, ΠΑΑΚ Χ6 και Κασσ. Τσελίδου, ΠΑΑΚ Χ5.

γες ανέρχονταν σε 664 άτομα (159 οικογένειες). Παρά τις αποκλίσεις, το βέβαιο είναι ότι η Χρυσή, μετά την ανταλλαγή, μετατράπηκε από μουσουλμανικό οικισμό σλαβοφώνων σε ελληνικό χωριό.

Οι περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούσαν στις περιοχές, όπου βρίσκονται οι δύο οικισμοί, διέφεραν σημαντικά. Η θέση, στην οποία ιδρύθηκε η Αξός, γειτνιάζε με τη λίμνη των Γιαννιτών, που την εποχή εκείνη αποτελούσε έναν εκτεταμένο βάλτο.¹³⁵⁴ Έτσι, πολλοί Αξενοί αποδεκατίστηκαν από την ελονοσία και τις μολυσματικές αρρώστιες, με κυριότερη τον τυφοειδή πυρετό. Ενδεικτικό της κατάστασης είναι ότι το 1928 η αναλογία ασθενών από ελονοσία στα Γιαννιτά άγγιζε το 64%.¹³⁵⁵ Αντίθετα, η Χρυσή βρίσκεται στο εύφορο υψίπεδο της Αλμωπίας, περιοχή που διαθέτει εξαιρετικό κλίμα.¹³⁵⁶ Εκεί, όμως, προέκυψε ένα άλλο πρόβλημα, ο συνωστισμός, καθώς η περιοχή αποτέλεσε πόλο έλξης για πολλούς πρόσφυγες.¹³⁵⁷

Οι Αξενοί, που εγκαταστάθηκαν στους δύο οικισμούς, αντιμετώπισαν τα συνήθη προβλήματα που σχετίζονταν με την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα. Είναι γνωστό ότι στους αγροτικά αποκατασταθέντες παραχωρούνταν κατοικία, γη και εφόδια για την καλλιέργειά της.¹³⁵⁸ Η Αξός, ως νέος οικισμός, ρυμοτομήθηκε και χωρίστηκε σε οικοπέδα των 600 μέτρων. Επίσης, προβλέφθηκαν και οι στοιχειώδεις κοινόχρηστοι χώροι στο κέντρο του χωριού, για να χτιστούν η εκκλησία, το σχολείο και να διαμορφωθεί η πλατεία.¹³⁵⁹ Οι Αξενοί διέμεναν για έναν περίπου χρόνο σε σκηνές και παράγκες, πριν εγκατασταθούν στα σπίτια που ανέλαβε να κατασκευάσει η γερμανική εταιρεία D.H.T.G.¹³⁶⁰ Στη Χρυσή, όταν έφθασαν οι Αξενοί, τα περισσότερα σπίτια των μουσουλμάνων είχαν καταληφθεί από τις προσφυγικές ομάδες που είχαν εγκατασταθεί νωρίτερα στον οικισμό. Οι περισσότεροι Αξενοί φιλοξενήθηκαν ή έμειναν σε σκηνές, ώσπου να τους παραδοθούν τα νέα τους σπίτια, το χτίσιμο των οποίων είχε αναλάβει μια μικρή τοπική εταιρεία. Και στα δύο χωριά τα οικήματα, αν και αυτόνομα, ήταν μικρά καθώς αποτελούνταν από δύο χώρους. Μάλιστα της Αξού ήταν ημιτελή και κακότεχνα, γεγονός που υποχρέωσε τους κατοίκους να ολοκληρώσουν μόνοι την κατασκευή τους.¹³⁶¹ Τα επόμενα χρόνια άρχισαν να προσθέτουν δωμάτια για να στεγάσουν τις πολυμελείς οικογένειές τους, χώρους αποθήκευσης και στάβλους για τα ζώα τους.¹³⁶²

Ο ασφυκτικά μικρός και κατατετμημένος σε κατηγορίες κλήρος,¹³⁶³ η καθυστέρηση της οριστικής διανομής και τα ελλιπή εφόδια για καλλιέργεια απασχόλησαν τους κατοίκους και των δύο οικισμών. Συγκεκριμένα, στην Αξό ο κλήρος ανερχόταν σε 24 στρέμματα και ήταν κατατετμημένος σε 5 κατηγορίες γαιών, ενώ η οριστική διανομή έγινε μόλις το 1930.¹³⁶⁴ Επίσης, τα χωράφια που κλήθηκαν να καλλιεργήσουν οι

1354. Λεπτομερή στοιχεία για τη λίμνη των Γιαννιτών, βλ. Κωνσταντίνου Αγαμ. Κωνσταντινίδη, *Τα εγγειοβελτιωτικά έργα στην πεδιάδα Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 16-25. Για τα έλη κοντά στην Αξό, βλ. Χαράλαμπου Αναγνωστόπουλου, «Γεωργική περιγραφή περιφέρειας Γιαννιτών», *Γεωργικόν Δελτίον*, 16-18 (1933-1934), σσ. 173-175.

1355. Βλ. Κωνσταντινίδη, *ό.π.*, σ. 59. Πρβλ. Κοινωνία των Εθνών (Κ.τ.Ε.), *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, ελλην. μετάφρ. Φιλοκτήτης και Μαρία Βεϊνόγλου, Αθήνα 1977 (τιτλ. πρωτ. Societé des Nations, *L'Établissement de réfugiés en Grèce*, Γενεύη 1926), σ. 80.

1356. Βλ. Jacques Ancel, *La Macédoine. Son evolution contemporaine*, Παρίσι 1930, σ. 191. Πρβλ. Νικόλαου Αθ. Σινόπουλου, *Πέλλα. Έδεσσα. Γιαννιτά. Αρδέα*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 123.

1357. Βλ. Ancel, *ό.π.*, σσ. 191-192.

1358. Για την παραχώρηση γης, βλ. Πρωτόκολλο της 29.9.1923 της Κ.τ.Ε., στην Ε.Α.Π., *Συλλογή νόμων, Διαταγμάτων κ.λ.π. αφορώντων την Ε.Α.Π.*, Αθήνα 1926, σ. 4. Για την έκταση των χωραφιών και τα εφόδια βλ. Μ.Ι. Μαυρογορδάτου-Α.Χ. Χαμουδόπουλου, *Η Μακεδονία. Μελέτη δημογραφική και οικονομική*, Θεσσαλονίκη 1931, σσ. 27-29.

1359. Βλ. Κτηματολόγιο, Πίνακας Διανομής 1968-71, *Συννοικισμού «Αξού» Γιαννιτών*. Για τη διαμόρφωση των νέων οικισμών, βλ. Αλέκας Καραδήμου-Γερολύμπου, «Προσφυγική εγκατάσταση στις βορειοελλαδικές πόλεις», *Επιστημονικό Συμπόσιο, Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγιοπόλεις στην Ελλάδα (11 και 12 Απριλίου 1997)*, Αθήνα 1997, σ. 98.

1360. Βλ. μαρτυρίες Ι. Νεοκοσμίδη, ΠΑΑΚ Α1 και Λίνας Θωμαΐδου, ΠΑΑΚ Α2/1.7.2004 (Γεννήθηκε το 1946 στην Αξό Γιαννιτών από γονείς Αξενοί. Συνταξιούχος δασκάλα).

1361. Γενικά για τη σύμπραξη Ε.Α.Π.-D.H.T.G. και τα προβλήματα που προέκυψαν, βλ. Μιχ. Ι. Νοταρά, *Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων*, Αθήνα 1934, σσ. 65-66 και 81. Πρβλ. Κ.τ.Ε., *ό.π.*, σ. 67 και Μαυρογορδάτου-Χαμουδόπουλου, *ό.π.*, σ. 26.

1362. Βλ. μαρτυρίες Ι. Νεοκοσμίδη, ΠΑΑΚ Α1, Θωμαΐδου, ΠΑΑΚ Α2, Φούλας Γενίτσαρη, ΠΑΑΚ Χ1/2.7.2003 (Γεννήθηκε στη Χρυσή Αλμωπίας το 1933 από γονείς Αξενοί. Παντρεμένη με Καυκάσιο. Κάτοικος Χρυσής Αλμωπίας. Νοικοκυρά).

1363. Για τους λόγους κατάτμησης των γαιών, βλ. Αρχείο Α.Α. Πάλλη, Φάκ. Β' - Γ': «Συλλογή των κυριότερων στατιστικών των αφορωσών την Ανταλλαγήν των πληθυσμών και προσφυγικήν αποκατάστασιν μετά αναλύσεως και επεξηγήσεων», Αθήνα 1929, σ. 20. Λεπτομέρειες για τις κατηγορίες γαιών, βλ. Κ.τ.Ε., *ό.π.*, σσ. 37-38. Πρβλ. Νοταρά, *ό.π.*, σσ. 32-35.

1364. Βλ. Δ.Γ.Γ., «Μητρικά Αγροκτημάτων», *Παλαιό Γιαννιτών (1930)*.

Τουρκική κατοικία στη Χρυσή Αλμωπίας στην οποία εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες, Φεβρουάριος 2005 (Αρχειο Κολιαδήμου Αγνής).

Αξενοί ήταν επί τουρκοκρατίας χέρσα ή χρησιμοποιούνταν ως βοσκότοποι, ενώ όσα γειτνιάζαν με τη λίμνη των Γιαννιτσών πλημμύριζαν συχνά.¹³⁶⁵ Στη Χρυσή ο κλήρος ήταν ακόμα μικρότερος και ανερχόταν μόλις σε 17 στρέμματα με την προσωρινή και σε 14½ με την οριστική διανομή που έγινε το 1927, ενώ ήταν κατατετμημένος και σε 3 κατηγορίες γαιών.¹³⁶⁶ Η διανομή, μάλιστα, κρίθηκε άκυρη, καθώς έγινε πρόχειρα με βάση αεροφωτογραφίες, αφήνοντας αδιάθετα πολλά χωράφια. Επίσης, ο ποταμός Μογλένιτσας, που ρέει κοντά στο χωριό, πλημμύριζε συχνά τα παραποτάμια χωράφια.¹³⁶⁷ Και στα δύο χωριά οι συνθήκες ευνοούσαν τις αυθαιρεσίες και τις παράνομες εκχερσώσεις ακαλλιέργητων εκτάσεων.

Εμπόδια προέκυπταν και από τη νοοτροπία των προσφύγων, που ήταν διστακτικοί και καχύποπτοι απέναντι σε νέες καλλιέργειες και προτιμούσαν να καλλιεργήσουν προϊόντα γνωστά τους από την

πατρίδα, όπως το σιτάρι, το κριθάρι, το ρόβι. Έτσι, στην Αξό οι προτάσεις της γεωργικής υπηρεσίας για φύτευση μωρεώνων και σπορά τριφυλλιού, ως καλλιεργειών κατάλληλων για την περιοχή, συνάντησαν σφοδρές αντιδράσεις.¹³⁶⁸ Αλλά και οι περισσότεροι από τους Αξενοί κατοίκους της Χρυσής απέφυγαν να ασχοληθούν με τη σηροτροφία και τον καπνό, επειδή δεν τα καλλιεργούσαν στην παλιά πατρίδα.¹³⁶⁹

Με την κτηνοτροφία δεν ασχολήθηκαν οι Αξενοί παρά μονάχα σε οικιακό επίπεδο, για να καλύψουν τις ανάγκες των οικογενειών τους. Ασχολήθηκαν, όμως, με το εμπόριο, όπως και στην παλιά πατρίδα, εξυπηρετώντας ως γυρολόγοι και μεταπράτες τους οικισμούς στους οποίους κατοικούσαν και τα γειτονικά χωριά. Με την εμπορική δραστηριότητα προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν το φάσμα της πείνας, που τους ταλαιπωρούσε τις πρώτες δεκαετίες της εγκατάστασής τους.¹³⁷⁰

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το θέμα των αποζημιώσεων, που αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ των ελληνικών κυβερνήσεων και των προσφύγων. Για να εξυπηρετηθούν οι Αξενοί κάτοικοι του Νομού Πέλλας, είχαν συσταθεί δύο Πρωτοβάθμιες Εκτιμητικές Επιτροπές. Δυστυχώς, δεν εντοπίστηκαν στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.) τα αρχεία της Επιτροπής που έδρευε στην Αξό, αλλά μόνο εκείνης που είχε έδρα στην Αριδαία. Με βάση τα αρχεία της Επιτροπής αυτής, που λειτούργησε από τον Αύγουστο του 1925 έως τον Ιούλιο του 1926, διαφαίνεται από τη μια η τάση των Αξενών να δηλώνουν μεγαλύτερα περιουσιακά στοιχεία από αυτά που κατείχαν στην παλιά πατρίδα και από την άλλη η διάθεση της Επιτροπής για σημα-

1365. Βλ. Αναγνωστόπουλου, «ό.π.», σ. 175.

1366. Βλ. Διεύθυνσις Γεωργίας Εδέσσης (Δ.Γ.Σ), «Μητρώα Αγροκτημάτων», *Ανακεφαλαιωτική κατάσταση οριστικής διανομής Αγροκτήματος «Χρυσή» Αλμωπίας έτους 1927 (αναμόρφωσις έτους 1966/Ν.Δ. 3958/59)*.

1367. Βλ. Ι.Α.Μ/Γ.Δ.Μ./Φάκ. 22/Υποφ. 1: «Έκθεση του Νομάρχη Πέλλας με τις ζημιές που προκλήθηκαν από τις πλημμύρες στις κοινότητες και τα χωριά της περιφέρειάς του», σ. 15. Πρβλ. μαρτυρία Κ. Τσελίδη, ΠΑΑΚ Χ6.

1368. Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Γεωργική», σσ. 196-199 και 214-215. Πρβλ. μαρτυρία Ι. Νεοκοσμίδη, ΠΑΑΚ Α1.

1369. Βλ. μαρτυρίες Κ. Τσελίδη, ΠΑΑΚ Χ6, Ι. Γενίτσαρη, ΠΑΑΚ Χ2.

1370. Βλ. μαρτυρίες Λ. Θωμαΐδου, ΠΑΑΚ Α2, Πρ. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α4, Ι. Γενίτσαρη, ΠΑΑΚ Χ2 και Κασσ. Τσελίδου, ΠΑΑΚ Χ5. Για την κατακόρυφη μείωση της παραγωγής κτηνοτροφικών προϊόντων και τις επιπτώσεις της στην οικονομία της χώρας και στους νομάδες κτηνοτρόφους, βλ. Κώστα Κωστή, «Αγροτική μεταρρύθμιση και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα, 1917-1940», *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, επιμ. Γεώργιου Θ. Μαυρογορδάτου-Χρήστου Χατζηιωσήφ, Ηράκλειο 1992, σ. 151.

ντικές περικοπές στα οικονομικά αιτήματα των προσφύγων.¹³⁷¹ Τελικά, μετά το 1927, όταν συμφωνήθηκε ως τρόπος αποζημίωσης ο συμψηφισμός των περιουσιών, λίγοι Αξενοί εισέπραξαν πιστωτικά υπόλοιπα με τη μορφή Ομολογιών της Αγροτικής Τράπεζας· οι περισσότεροι βρέθηκαν με χρέη.¹³⁷²

Και στη νέα τους πατρίδα, όπως και στην παλιά, οι Αξενοί διατήρησαν έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα, καθώς η Εκκλησία αποτελούσε ψυχικό στήριγμα στην αντιμετώπιση των δυσκολιών. Παρά τη φτώχεια τους, οι κάτοικοι των δύο οικισμών επεδίωξαν να χτίσουν νέες εκκλησίες για τους πολυπληθείς πιστούς.¹³⁷³

Επίσης, οι Αξενοί, μετά την εγκατάστασή τους, άρχισαν να στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Στην Αξό το δημοτικό σχολείο ιδρύθηκε το 1928 με το Διάταγμα 256/15.12.1928 και λειτούργησε σε παράγκα μέχρι το 1939, χρονιά που ολοκληρώθηκε ο πρώτος όροφος του σχολικού κτιρίου.¹³⁷⁴ Στη Χρυσή λειτούργησε ελληνικό σχολείο από το 1920, το οποίο είχε ιδρυθεί με πρωτοβουλία των λίγων ντόπιων που είχαν εγκατασταθεί στο χωριό μετά το 1915.¹³⁷⁵ Βέβαια, η αντίληψη των Αξενών ότι πιο σημαντική ήταν η επαγγελματική δραστηριότητα από τη μόρφωση διατηρήθηκε τις πρώτες δεκαετίες της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Ενδεικτικό είναι ότι στα τέλη της δεκαετίας του '30 ελάχιστοι ήταν οι μορφωμένοι στην Αξό. Το ίδιο παρατηρείται και στη Χρυσή, παρά το γεγονός ότι εκεί άλλες προσφυγικές ομάδες, ιδίως οι Καυκάσιοι και οι Πόντιοι της Αργυρούπολης, επεδίωκαν να μορφώσουν τα παιδιά τους.¹³⁷⁶

Στις νέες πατρίδες τους οι Αξενοί προσπάθησαν να οργανωθούν και κοινοτικά, για να αντιμετωπίσουν τα επείγοντα προβλήματα των χωριών τους. Η ρυμοτόμηση του οικισμού, η διανομή των οικοπέδων και των προσωρινών κλήρων αποτέλεσε την πρώτη μέριμνα του κοινοτικού συμβουλίου της Αξού.¹³⁷⁷ Επίσης, η υδροδότηση τέθηκε ως προτεραιότητα των κοινοταρχών και των δύο οικισμών αμέσως μετά την εγκατάσταση των προσφύγων.¹³⁷⁸ Όμως, στη Χρυσή οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν στη δεκαετία του '30 για την κατασκευή αρδευτικών καναλιών στα χωράφια τους¹³⁷⁹ και γέφυρας στον ποταμό Μογλένιτσα,¹³⁸⁰ ο οποίος εμπόδιζε την επικοινωνία με την Έδεσσα και πολλά από τα γειτονικά χωριά, δεν ευοδόθηκαν τις επόμενες δεκαετίες.

Επίσης, οι Αξενοί συμμετείχαν σε πιστωτικούς συνεταιρισμούς με στόχο να διευκολυνθούν οικονομικά. Πολλοί κάτοικοι της Αξού ήταν μέλη του Γεωργικού Πιστωτικού Συνεταιρισμού που ιδρύθηκε το 1925,¹³⁸¹

1371. Βλ. ΓΑΚ, Δημόσια Αρχεία 20^{ου} αιώνα, Εκτιμητικές Επιτροπές Ανταλλαξίμων Υπουργείου Γεωργίας, Φάκ. 1702, 1703. Λεπτομέρειες για την οργάνωση και το έργο αυτών των Επιτροπών, βλ. Αθανασίου Πρωτονοταρίου, *Το προσφυγικόν πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως*, Αθήνα 1929, σσ. 112-113.

1372. Για τους νόμους που εκδόθηκαν, βλ. Νοταρά, *Η αγροτική*, σσ. 112-119 και 157. Για τις αποζημιώσεις και τα χρέη των Αξενών, βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ. φ. 55/25.10.1931, σ. 4 και αρ. φ. 202/26.8.1934, σ. 1.

1373. Για την εμμονή ίδρυσης εκκλησιών και σχολείων από τους πρόσφυγες, βλ. Α.Ι. Αιγίδη, *Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγες*, Αθήνα 1934, σ. 180. Για το χτίσιμο της εκκλησίας στην Αξό, βλ. μαρτυρίες Θ. Κουρμπανίδη, ΠΑΑΚ Α10/1.4.2005 (Γεννήθηκε στην Αξό Γιαννιτών, όπου και κατοικεί. Είναι πρόεδρος του Κοινοτικού Συμβουλίου της Αξού), Λ. Θωμαΐδου ΠΑΑΚ Α2, Α. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α3. Για τη Χρυσή, βλ. μαρτυρίες Κασσ. Τσελίδου, ΠΑΑΚ Χ5, Δ. Μητσάγκα, ΠΑΑΚ Χ4.

1374. (Ε.Π.Γ.) *Εφτά χρόνια εργασίας στην Εκπαιδευτική περιφέρεια Γιαννιτών (1932-33 μέχρι 1937-38)*, Γιαννιτσία 2000, σ. 235. Πρβλ. μαρτυρίες Θ. Κουρμπανίδη, ΠΑΑΚ Α10, Λ. Θωμαΐδου, ΠΑΑΚ Α2, Α. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α3.

1375. Πριν την ανταλλαγή, ενθαρρυνόταν η ίδρυση σχολείων σε χωριά όπου πλειοψηφούσαν οι Μουσουλμάνοι για εθνικούς λόγους, βλ. εφ. *Έδεσσα*, αρ. φ. 19/15.10.1919, σ. 6. Το σχολείο ιδρύθηκε με το Β.Δ. 63/16.3.1920.

1376. Βλ. μαρτυρίες Θ. Κουρμπανίδη, ΠΑΑΚ Α10, Λ. Θωμαΐδου ΠΑΑΚ Α2, Α. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α3. Για τη Χρυσή, βλ. μαρτυρίες Κασσ. Τσελίδου, ΠΑΑΚ Χ5, Δ. Μητσάγκα, ΠΑΑΚ Χ4.

1377. Για την Αξό, βλ. μαρτυρία Α. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α3, του οποίου ο πατέρας συμμετείχε στο κοινοτικό συμβούλιο.

1378. Στην Αξό κατασκευάστηκαν πηγάδια, βλ. μαρτυρίες Θ. Κουρμπανίδη, ΠΑΑΚ Α10, Χρήστου Τεμπερικίδη, ΠΑΑΚ Α7/1.4.2005 (Γεννήθηκε στην Αξό Γιαννιτών το 1929 από γονείς Αξενούς. Γραμματέας της Κοινότητας Αξού από το 1951 έως το 1972. Κάτοικος Αξού Γιαννιτών) και Ι. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α8. Πρβλ. Α.Τ.Ε., «Η αποκατάσταση των εκ Μικράς Ασίας και Ανατ. Θράκης προσφύγων και η εις ταύτην συμβολή της αγροτικής τραπέζης», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 992 (24.4.1973), σ. 66. Στη Χρυσή κατασκευάστηκαν βρύσες, βλ. μαρτυρίες Κ. Τσελίδη, ΠΑΑΚ Χ6 και Φ. Γενίτσαρη, ΠΑΑΚ Χ1.

1379. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ. φ. 87/12.6.1932, σ. 3.

1380. Βλ. εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, αρ. φ. 116/24.1.1937, σ. 1 και αρ. φ. 118/7.2.1937, σ. 1.

1381. Βλ. ΦΕΚ 106/28.4.1925 (Παράρτημα, τόμος Α'), «Καταστατικό 5893: Εγκρίνομεν το εξ άρθρων 77 υποβληθέν ημίν του γεωργικού πιστωτικού συνεταιρισμού Κάτω Εσκίτζε, Υποδιοικήσεως Γιαννιτών, υπό την επωνυμίαν «Γεωργικός Πιστωτικός Συνεταιρισμός Εσκίτζε Συν-Π-Ε».

ενώ οι σπρωτόφοροι της Χρυσής συμμετείχαν στον Σηροτροφικό Συνεταιρισμό Καρατζόβας, με έτος ίδρυσης το 1927.¹³⁸² Πολιτιστικά, όμως, δεν οργανώθηκαν οι Αξενοί σε κανέναν από τους δύο οικισμούς, καθώς δε διέθεταν ούτε την εμπειρία ούτε το ανάλογο μορφωτικό επίπεδο. Ιδιαίτερα οι κάτοικοι της Αξού, καθώς κατοικούσαν σε ένα χωριό στο οποίο πλειοψηφούσαν, δεν αισθάνθηκαν ότι απειλούνταν οι συνήθειες και τα έθιμά τους. Από την πλευρά τους οι Αξενοί της Χρυσής, παρόλο που αποτελούσαν μια μικρή μειοψηφία των κατοίκων του χωριού, δεν επέδειξαν ενδιαφέρον στην προσπάθεια του Μαυροχαλυβίδη για ίδρυση συλλόγου Αξενών της περιοχής.

Ως προς την πολιτική τους ένταξη, οι Αξενοί ήταν, στην πλειοψηφία τους, βενιζελικοί, καθώς θεωρούσαν ότι ο Βενιζέλος με την ανταλλαγή τους έσωσε από τους Τούρκους.¹³⁸³ Πράγματι, πάνω από το 85% των κατοίκων των δύο χωριών ψήφισε το κόμμα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1928.¹³⁸⁴ Η δυσαρέσκειά τους, μετά τη Σύμβαση της Αγκυρας (1930),¹³⁸⁵ καταγράφηκε στις εκλογές του 1932 και του 1933. Στην Αξό το 1932 οι Φιλελεύθεροι αναδείχθηκαν πρώτο κόμμα με ελάχιστη διαφορά από το αριστερό «Αγροτικό Κόμμα».¹³⁸⁶ Στην ίδια εκλογική αναμέτρηση, στη Χρυσή τα 2/3 των ψήφων έλαβε το βενιζελογενές «Αγροτοεργατικό Κόμμα» του Παπαναστασίου,¹³⁸⁷ ενώ το 1933 πολλοί στράφηκαν στο «Λαϊκό Κόμμα».¹³⁸⁸ Στις εκλογές του 1935, από τις οποίες απείχαν οι Φιλελεύθεροι, παρατηρείται επίσης αύξηση των ψήφων που έλαβε το «Λαϊκό Κόμμα» και στα δύο χωριά· στις εκλογές αυτές υψηλό ποσοστό έλαβε, ιδιαίτερα στην Αξό, ο Γιαννιτσιώτης πολιτικός Γκοτζαμάνης,¹³⁸⁹ ενώ στη Χρυσή υψηλό ήταν και το ποσοστό που συγκέντρωσε η Αριστερά. Βέβαια, στην περίπτωση της Χρυσής, δεν είναι εύκολη η καταγραφή της πολιτικής ένταξης μεμονωμένα των Αξενών, καθώς αποτελούσαν μικρή πληθυσμιακή ομάδα. Και στα δύο χωριά, πάντως, στις εκλογές του 1936 η συντριπτική πλειοψηφία ψήφισε ξανά τους Φιλελευθέρους.¹³⁹⁰

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σχέσεις των Αξενών με τους συγχωριανούς τους και τους κατοίκους των γειτονικών οικισμών. Όσοι εγκαταστάθηκαν στην Αξό, καθώς στον οικισμό τους δεν κατοικούσαν ούτε καν διαφορετικές προσφυγικές ομάδες, διατήρησαν τα χαρακτηριστικά της κλειστής κοινωνίας. Για πολλές δεκαετίες συνέχισαν να μιλούν τη διάλεκτό τους, διατήρησαν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής και διατροφής, τη χρήση του ταντουριού για θέρμανση και παρασκευή φαγητού, τους χορούς, την ενδογαμία. Με τους ντόπιους η εχθρότητα και η καχυποψία που αναπτύχθηκαν οφειλόταν τόσο σε οικονομικούς όσο και σε κοινωνικούς και πολιτιστικούς λόγους. Η διεκδίκηση της γης, η διαφορετική καταγωγή και νοοτροπία, η διαφορετική γλώσσα και τα έθιμα απέτρεπαν τη δημιουργία διαύλων επικοινωνίας μεταξύ τους. Αποστάσεις, όμως, τηρούσαν οι Αξενοί και από τους συγχωριανούς τους στην Αξό Τρεχέτες, όπως και από τους πρόσφυγες κατοίκους των γύρω χωριών.¹³⁹¹ Είναι ενδεικτικό ότι οι Αξενοί κατοικούσαν στη νότια πλευρά

1382. Βλ. ΦΕΚ 267/28.10.1927 (Παράρτημα), Περί εγκρίσεως του εξ άρθρων 72 καταστατικών του εν Καρατζόβη Ν. Πέλλης ιδρυθέντος Γεωργικού Συνεταιρισμού υπό την επωνυμία «Σηροτροφικός Συνεταιρισμός Καρατζόβης Συν.Π.Ε.».

1383. Για τους λόγους, βλ. George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and party strategies in Greece, 1922-1936*, Μπέρκλεϊ-Λος Άντζελες-Λονδίνο 1983, σσ. 197-205. Πρβλ. Μαρίας Γιώτα, *Η πολιτική ένταξη των προσφύγων του 1922 στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 2005, σ. 12.

1384. Βλ. Υ.Ε.Ο., Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 19^{ης} Αυγούστου του 1928*, Αθήνα 1931, σσ. 18 και 30.

1385. Βλ. Ιφιγένειας Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930*, Αθήνα 1982, σ.σ. 22-31.

1386. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ. φ. 103/2.10.1932, σ. 2.

1387. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ. φ. 103/2.10.1932, σ. 2.

1388. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ. φ. 126/12.3.1933, σ. 2.

1389. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ. φ. 33/16.6.1935, σ. 1. Για τον Γκοτζαμάνη, βλ. Ιάκωβου Δ. Μιχαηλίδη, *Σωτήριος Γκοτζαμάνης: Ο άνθρωπος, ο πολιτικός, ο μύθος*, Θεσσαλονίκη 2001.

1390. Υ.Ε.Ο., Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936*, Αθήνα 1938, σσ. 329-332.

1391. Βλ. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and his Impact on Greece*, Λονδίνο 2002, (α' έκδοση Χάγη 1962), σ. 209. Πρβλ. Mavrogordatos, *ό.π.*, σ. 193. Πρβλ. Ιάκωβου Δ. Μιχαηλίδη, «Προβλήματα ενσωμάτωσης προσφύγων στον αγροτικό μακεδονικό χώρο: Πρόσφυγες και γηγενείς», *Επιστημονικό Συμπόσιο, Όψεις του Μικρασιατικού Ζητήματος. Ιστορική θεώρηση και προεκτάσεις*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 128-129. Βλ. και μαρτυρίες Απόστολου Τσολάκη, ΠΑΑΚ Α12/1.4.2005 (Διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου Αξού), Λ. Θωμαΐδου, ΠΑΑΚ Α2, Πρ. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α4.

του χωριού, ενώ οι Τρεχέτες στη βόρεια· επίσης, η διαφορετική γλώσσα και νοοτροπία τούς απομάκρυνε από τους Θρακιώτες και τους τουρκόφωνους πρόσφυγες κατοίκους των γειτονικών χωριών.

Στη Χρυσή, λόγω του υποχρεωτικού συγχρωτισμού, οι Αξενοί δέχτηκαν από τις πρώτες δεκαετίες επιρροές, ιδίως από τους Πόντιους, που ήταν και η μεγαλύτερη πληθυσμιακά ομάδα. Έτσι, υιοθέτησαν γρήγορα πολλά από τα ήθη και έθιμά τους, διασκέδαζαν μαζί, σύναψαν φιλικές σχέσεις και γάμους, ενώ από τη δεύτερη γενιά εγκατέλειψαν και το γλωσσικό τους ιδίωμα. Αντίθετα, η αμοιβαία καχυποψία με τους ντόπιους και ο ρατσισμός δεν επέτρεψε την προσέγγιση μεταξύ τους. Παρόλα αυτά, οι Αξενοί κάτοικοι και των δύο οικισμών είχαν αναπτύξει κάθε είδους εμπορικές συναλλαγές με όλες τις ομάδες ανεξαιρέτως.¹³⁹²

Σίγουρα η ζωή των Αξενών στην παλιά πατρίδα δεν ήταν ιδεώδης, καθώς οι συνθήκες ήταν δύσκολες για τους περισσότερους. Οι αλλαγές που συντελέστηκαν μετά τα μέσα του 19ου αιώνα αναμφίβολα συνέβαλαν στη βελτίωση του επιπέδου ζωής τους. Όμως, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, η σκλήρυνση της στάσης των Τούρκων και η Μικρασιατική Καταστροφή, ως επιστέγασμα, κατέστησαν την παραμονή των Αξενών στον τόπο τους, όπως και όλων των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, αδύνατη. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν στις νέες τους πατρίδες δεν ήταν μικρότερες. Οι δυσμενείς περιβαλλοντικές συνθήκες, ο περιορισμένος κλήρος, η έλλειψη εφοδίων και υποδομών, οι άθλιες συνθήκες υγιεινής και οι σκληρές συνθήκες ζωής, όπως ο υποσιτισμός και οι γέννες στα χωράφια, αποδεκάτισαν πολλούς πρόσφυγες τις πρώτες δεκαετίες της εγκατάστασής τους στους δύο οικισμούς.

Βέβαια, στην Αξό, μετά την αποξήρανση της λίμνης που ξεκίνησε το 1933,¹³⁹³ έγινε συμπληρωματική διανομή και ο κλήρος αυξήθηκε σε 35 στρέμματα, ενώ διανεμήθηκαν χωράφια και σε νέους δικαιούχους.¹³⁹⁴ Επίσης, είναι ενδεικτικό ότι, χάρη στα εγχειροβελτιωτικά έργα που εκτελέστηκαν στην περιοχή, στη δεκαετία του '30 μειώθηκε το ποσοστό των μαθητών του χωριού που νόσησαν από ελονοσία στο 10%.¹³⁹⁵ Στη Χρυσή η οριστική διανομή έγινε μόλις το 1966,¹³⁹⁶ ενώ κανένα έργο υποδομής, όπως η κατασκευή γέφυρας στον ποταμό Μογλένιτσα, αρδευτικά και αντιπλημμυρικά έργα καθώς και δρόμοι, δεν εκτελέστηκε πριν το 1960.¹³⁹⁷ Στην πραγματικότητα, η ζωή των κατοίκων των δύο οικισμών άρχισε να βελτιώνεται μετά το 1950.

Παρά τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπισαν οι Αξενοί, η εγκατάστασή τους στους δύο υπό μελέτη οικισμούς συνετέλεσε στην άρδην μεταβολή των δημογραφικών συσχετισμών. Στην περίπτωση της Αξού, οι σλαβόφωνοι που κατοικούσαν στον παλιό οικισμό, από μοναδικοί κάτοικοι της περιοχής, υποβιβάστηκαν σε ασήμαντη μειοψηφία. Στη Χρυσή, οι πρόσφυγες κάλυψαν το δημογραφικό κενό που προέκυψε με την αναχώρηση των μουσουλμάνων· έτσι, συνέβαλαν, ώστε να αποτραπούν αλυτρωτικές διεκδικήσεις από τους σλαβοφώνους που δε διέθεταν ελληνική εθνική συνείδηση, καθώς οι τελευταίοι αποτελούσαν σημαντικό ποσοστό των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής της Αλμωπίας.

1392. Βλ. μαρτυρίες Κασσ. Τσελίδου, ΠΑΑΚ Χ5, Δ. Μητσάγκα, ΠΑΑΚ Χ4.

1393. Κωνσταντινίδη, *Τα εγχειροβελτιωτικά*, σσ. 76-83.

1394. Δ.Γ.Γ., «Μητρώα Αγροκτημάτων», *Ανακεφαλαιωτική κατάσταση οριστικής διανομής ΣΑΑΚ Αξός (Παλαιών) Γιαννιτσών (Αποστραγγ. Γαίαι) έτους 1939*.

1395. Ε. Π. Γ., *Επτά χρόνια*, σ. 101.

1396. Δ. Γ. Ε., *Κτηματολόγιο, Πίναξ αναμορφώσεως της οριστικής διανομής αγρόκτημα «Χρυσή» Αλμωπίας 1966*.

1397. Για τα ημιτελή έργα, βλ. εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, αρ. φ. 118/7.2.1937, σ. 1, εφ. *Έδεσσα*, αρ. φ. 27/15.3.1920, εφ. *Εμπρός*, αρ. φ. 12/15.6.1919, σσ. 6-7 και εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, αρ. φ. 16/10.2.1935, σ. 4. Πρβλ. μαρτυρίες Κ. Τσελίδη, ΠΑΑΚ Χ6, Κασσ. Τσελίδου, ΠΑΑΚ Χ5.